

De Kerk Binnenstebuiten

Het postmoderne individu als hart van de PopUpKerk in
Amsterdam

Bram Kalkman

De Kerk Binnenstebuiten

Het postmoderne individu als hart van de PopUpKerk in Amsterdam

Student: Bram Kalkman
Studentnummer: 5745284
E-mail: b.b.kalkman@students.uu.nl
Begeleider: Roos Keja
E-mail: r.keja@uu.nl
Datum: 26 juni 2019
Woordenaantal: 15.066

De afbeelding op het voorblad is afkomstig van TheLocal.Fr:

<https://www.thelocal.fr/20190417/in-pictures-full-scale-of-the-damage-at-notre-dame-revealed>

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Theoretisch kader	8
1.1 Een antropologisch perspectief op religie	9
1.2 De postmoderne conditie	12
1.3 De Emerging Church en postmoderne deconstructie	16
2. Context: De Emerging Church	19
2.1 De manier van organiseren	20
2.2 De praktijk van samenkomen	22
2.3 De gemeenschapsvorming	24
3. Empirische analyse: De PopUpKerk	26
3.1 Het concept PopUpKerk: De kerk binnenstebuiten	27
3.2 De manier van organiseren: De improviserende no-performance kerk	31
3.3 De praktijk van samenkomen: Eten, lezen, leven	35
3.4 De gemeenschapsvorming: De individuele ruimte om samen te zijn	41
4. Conclusie en discussie	45
Literatuurlijst	50
Bijlagen	54
1. Interviewlijst	54

Inleiding

The only church that illuminates is a burning one

- *Buenaventura Durruti* -

Op 15 april 2019 legde een verwoestende brand grote delen van de Notre Dame van Parijs in as. De houten dakconstructie en de vieringtoren gingen in vlammen op. Wat overbleef waren iconische beelden van een intact gebleven gouden kruis, tussen zwartgeblakerde heiligen.

De uitspraak waarmee deze inleiding begon, is van de Spaanse anarchist Buenaventura Durruti (Žižek 2009, 287). Het zijn deze woorden waarop Peter Rollins, theoloog en centraal figuur in de Emerging Church Movement, zijn boek *Insurrection* baseert. Dit boek is belangrijk is geweest in de vorming van de Amsterdamse PopUpKerk. De centrale gedachte van dit boek is: "*We must not be afraid to burn our sacred temples in order to discover what, if anything, remains*" (Rollins 2011, xv). Hiermee vat hij de kern van de kerkvernieuwing die de Emerging Church Movement voor ogen heeft samen. Deze is gebaseerd op een diep geworteld deconstructivisme van het traditionele idee van kerkzijn (Marti en Ganiel 2014).

In het licht van deze beweging wil Rikko, als oprichter van de PopUpKerk in Amsterdam, met een groep geïnteresseerden opnieuw beginnen met het concept 'kerk'. In deze studie zal het proces van deconstructie en innovatie onderzocht worden in de PopUpKerk, om zo inzicht te bieden in hoe de betrokkenen een nieuwe betekenis geven aan kerkzijn. De vraag, wat er gebeurt wanneer conventionele begrippen van kerk figuurlijk weggebrand worden, vormt het hart van dit onderzoek. Wat stort in en wat blijft overeind staan, zoals het gouden kruis in de Notre Dame?

Dit onderzoek vindt plaats binnen het kader van de antropologie van religie. Binnen deze discipline wordt religie volgens Asad (1983, 240) benaderd als een dynamisch, innovatief geconstrueerd concept, in constante onderhandeling met haar omgeving. In deze studie wordt onderzocht hoe deze onderhandeling met haar omgeving de dynamische, innovatieve constructie van religie vormt. Hoe deze constructie van religie plaatsvindt in de Amsterdamse PopUpKerk wordt onderzocht binnen de bredere context van de Emerging Church Movement. De sociologen Marti en Ganiel (2014, 5) noemen deze beweging van kerkvernieuwing een van de belangrijkste *refrainings* van religie binnen westelijke

christendom in de laatste twee decennia. De Emerging Church¹ heronderzoekt door deconstructie het begrip 'kerk' de betekenis van religie in een context van socio-religieuze transformatie (Gibbs en Bolger 2005). Dit onderzoek streeft naar dieper begrip van de verwevenheid van religieuze innovatie met die socio-religieuze transformatie.

De socio-religieuze processen die belangrijk zijn geweest in de vorming van de Emerging Church zijn de ontwikkelingen van christendom als dominant cultuursysteem naar religieus pluralisme, van moderniteit naar postmoderniteit en de ontwikkeling van religieuze individualisering. De Emerging Church zal in relatie tot de genoemde culturele transformatie beschreven worden. Daarmee zal zij, naast het dienen als de bredere context van kerkvernieuwing, ook voorzien in een theoretisch conceptueel kader voor het onderzoeken van de PopUpKerk.

De analyse van het proces van deconstructie en innovatie in deze kerk zal plaatsvinden aan de hand van de centrale vraag: "Hoe wordt binnen de PopUpKerk nieuwe betekenis gegeven aan kerkzijn in de postmoderne context van Amsterdam?" Zoals in het theoretisch kader zal blijken, wordt de postmoderne context binnen dit onderzoek gedefinieerd als een conditie die de eerdergenoemde socio-religieuze processen naar religieus pluralisme, religieuze individualisering en postmoderniteit omvat. De kerkvernieuwing is onderverdeeld in drie terreinen: de manier van organiseren, de praktijk van samenkomen en gemeenschapsvorming. Deze klinken door in de deelvragen. Deze terreinen zullen geanalyseerd worden tegen de achtergrond van de deconstructie en innovatie van de Emerging Church en de postmoderne conditie. De deelvragen luiden als volgt:

1. Hoe geeft de PopUpKerk innovatieve betekenis aan kerkzijn in haar manier van organiseren in een postmoderne context?
2. Hoe geeft de PopUpKerk innovatieve betekenis aan kerkzijn in haar praktijk van samenkomen in een postmoderne context?
3. Hoe geeft de PopUpKerk innovatieve betekenis aan kerkzijn in haar gemeenschapsvorming in een postmoderne context?

Om antwoord te geven op deze vragen zal eerst het theoretisch kader geschetst worden. Daarin zal in het eerste hoofdstuk het antropologische perspectief op religie beschreven worden. Hier zal worden stilgestaan bij de seculariteit van de discipline

¹ In de literatuur wordt deze kerkvernieuwing zowel Emerging Church Movement als Emerging Church genoemd. In het vervolg zal met de term Emerging Church Movement bedoeld worden op het bewegingsaspect. Wanneer dit niet expliciet de focus is, zal de term Emerging Church gebruikt worden, als model van gedeelde karakteristieken binnen deze beweging.

(Woodhead 2012) en wordt een post-seculiere benadering van antropologie voorgesteld, met ruimte voor theologie (Fountain 2013). Vervolgens wordt in het tweede hoofdstuk de verandering van het socio-religieuze landschap in het Westen naar de postmoderne conditie uiteengezet. Dit zal gebeuren aan de hand van een beschrijving van de drie eerdergenoemde processen: van christendom als cultuursysteem naar religieus pluralisme, van moderniteit naar postmoderniteit, en de verweven religieuze individualisering, als achtergrond voor religieuze vernieuwing. In het derde hoofdstuk zal de Emerging Church gepresenteerd worden, in relatie tot de postmoderne conditie. Vervolgens zal in de beschrijving van de context uiteengezet worden hoe de drie terreinen uit de deelvragen betekenis krijgen in de Emerging Church. Daarop volgt de empirische analyse van de kerkvernieuwing op deze zelfde terreinen in de Amsterdamse PopUpKerk. Vanuit de concepten uit het theoretisch kader en de beschrijving van de Emerging Church wordt onderzocht hoe religieus pluralisme, individualisering en postmoderniteit een rol spelen op deze terreinen in de PopUpKerk. Op basis van deze analyse wordt in de conclusie geformuleerd hoe de PopUpKerk het concept 'kerk' binnenstebuiten keert en een nieuwe verhouding schept ten opzichte van het postmoderne individu. In de discussie zullen suggesties worden gegeven voor toekomstig onderzoek.

Dit onderzoek is gebaseerd op veldwerk, verricht in de periode tussen 3 februari en 15 april 2019. Een belangrijk onderdeel van dit onderzoek bestond uit participerende observatie bij zondagse samenkomsten. Het open karakter maakte participatie toegankelijk. Vanwege het actieve, kleinschalige karakter van de samenkomst was die participatie intensief. Persoonlijke identificatie als kritisch christen en het delen van dezelfde levensvragen in openheid en kwetsbaarheid, schiep daarin een vertrouwensband, die doorwerkte in de interviews. De keerzijde van deze diepgaande participatie, is dat dit observatie bemoeilijkt. Vanuit mijn positie als christen zijn mogelijk 'vanzelfsprekendheden' niet genoteerd. Naast deze participerende observatie is de analyse gebaseerd op vijftien semi-gestructureerde interviews, met betrokkenen variërend van veel tot zelden aanwezig, betrokken vanaf het begin, pas een maand of niet langer betrokken. Ook is dit onderzoek gebaseerd op documentstudie van theologische literatuur die vormend is geweest voor de PopUpKerk. Hierdoor wordt niet alleen de materiele werkelijkheid beschreven, maar worden ook beweegredenen doorgrond. Zo krijgt de postseculiere antropologie die Fountain (2013) voorstelt, plaats in dit onderzoek. Deze benadering zal in het theoretisch kader nader uitgelegd worden.

Samen resulteren deze methoden in een etnografisch dieptebeeld. Daarin ligt een gedeelte van de wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek. Literatuur over kerkvernieuwing en specifiek de Emerging Church is met name geschreven vanuit

theologisch perspectief. Hoewel dit onderzoek theologie niet verwaarloost, biedt het als antropologisch werk uniek inzicht in de praktijk en persoonlijke betekenisgeving. Juist in dit spanningsveld, tussen de wereld van ideeën over kerkzijn en hun vertaalslag naar de geleefde praktijk, ligt de kracht van dit onderzoek. Bovendien focust literatuur over de Emerging Church zich met name op de Verenigde Staten en Groot-Brittannië (Marti en Ganiel 2014, 5); ook in die zin is onderzoek bij de Amsterdamse PopUpKerk van toegevoegde waarde. Op een meer conceptueel niveau biedt deze studie inzicht in het innovatievermogen van religie, de onderhandeling tussen "het religieuze" en "het seculiere" en het problematiseren van deze dichotomie. Bovendien biedt zij inzicht in de complexiteit van religieuze identiteit en haar verhouding tot een collectief. Maatschappelijke relevantie ligt in het bieden van inzicht in de belevingswereld van een groep kritische christenen die zich niet thuis voelt in traditionele kerkstructuren. Dit inzicht in hun frustraties en behoeften is relevant voor de kerkelijke wereld, die op basis hiervan hen mogelijk een beter thuis kan bieden.

1. Theoretisch kader

Christianity is the only mad religion; which is perhaps, the explanation for its survival- it deconstructs itself and survives by deconstructing itself

- *Jaques Derrida* -

De bovenstaande uitspraak van Derrida (Payne en Schad 2003, 36) omvat de grote lijn van dit theoretisch kader. Derrida wijst op religie als dynamisch concept. Hoofdstuk 1.1 van dit theoretisch kader zal deze notie vanuit antropologisch perspectief conceptueel onderbouwen. Hoofdstuk 1.2 zal de postmoderne conditie uiteenzetten, als aanzet voor de deconstructie waardoor christendom, in het kader van dit onderzoek, overleeft. Vervolgens illustreert hoofdstuk 1.3 het proces van deconstructie in de Emerging Church.

1.1 Een antropologisch perspectief op religie

Dit onderzoek over kerkvernieuwing in een postmoderne context vindt plaats binnen het kader van de antropologie van religie. Daarom zal in dit hoofdstuk het antropologische perspectief op religie uiteengezet worden. Hierbij zal de nadruk liggen op een kritische analyse van de methodologische positie van de discipline. Als alternatief zal een postseculiere benadering onderzocht worden. Hiernaast zal het belang van tijd, plaats en context in het onderzoeken van religie beargumenteerd worden aan de hand van Asad's werk (1993, 29). Vanuit dit kader wordt religie gepresenteerd als een dynamisch en innovatief concept (1983, 240), wat de analytische kern is van dit onderzoek naar kerkvernieuwing.

De klassieke sociaalwetenschappelijke denkers over religie, Weber, Durkheim en Marx, vormden hun theorieën op basis van een evolutionair of progressief perspectief. In lijn met het seculariseringsdenken veronderstelden zij dat religie overbodig zou worden (Woodhead 2012,1). Voor Weber zouden wetenschappelijke kennis en het toepassen van rationele, bureaucratische standaarden de wereld onttoveren en daarmee religie buitensluiten. Durkheim beargumenteerde dat religie groepen samenbond door ontmoeting en het gezamenlijk vieren van het heilige. Bij het moderniseren en urbaniseren zou deze verbinding verloren gaan, vanwege het individualistische karakter van steden (Woodhead 2012, 1). Volgens Marx zou religie verdwijnen wanneer de perfecte socialistische staat gecreëerd zou zijn. Religie was het opium voor het volk, wat hen onderdrukking deed accepteren. In de perfecte staat is dit overbodig (Woodhead 2012, 1).

Nog steeds kunnen de meeste antropologische benaderingen van religie aangemerkt worden als agnostisch. Zij zijn erop gericht overtuigingen en praktijken van de ander te bestuderen in *emic* termen, zonder hen objectieve waarheid toe te kennen (Bowie 2006, 6). Een materialistische visie op het universum en religie is gebruikelijk (Bowie 2006, 7). Deze methodologische neutraliteit of agnosticisme stelt antropologen met- of zonder religieuze achtergrond, in theorie, in staat om religieuze overtuigingen en praktijken te onderzoeken met een zo beperkt mogelijke bias. Religieuze wetenschappen hebben deze fenomenologische methode omarmd. Deze methode betekent in de praktijk dat gebruiken en dogmatische overtuigingen van de ander beschreven worden en heilige teksten vertaald worden met zo min mogelijk commentaar of oordeel (Bowie 2006, 4-5).

Op deze benadering bestaat echter ook kritiek. Trigg (1998, 29) beargumenteert dat de focus op sociale dimensies van religie belangrijke aspecten van religie geweld aan doet. Zijn kritiek is dat de fenomenologische methode negeert dat religieuze overtuigingen gehouden

kunnen worden op rationele grond en daarmee een rechtmatige aanspraak op de waarheid kunnen maken. Ook Fountain (2013, 313) is kritisch op de fenomenologische methode en de seculariteit van de discipline. Hij beargumenteert dat antropologen vooropliepen in de sociale wetenschappen om religie te construeren als een transcultureel en ahistorisch object. Door deze objectificering wordt religie voorgesteld als een onderscheiden, universeel en beheersbaar domein, dat gescheiden is van 'de maatschappij'. Deze objectificering weerspiegelt de modernistische dichotomie van 'het religieuze' en 'het seculiere', die in het volgende hoofdstuk uitgediept wordt. Omdat antropologie in deze zin 'medeplichtig' is aan het creëren en reguleren van deze grenzen (Lambek 2012), zijn haar claims van religieuze neutraliteit 'pure fictie', volgens Cannell (2010, 86).

Fountain (2013, 315) stelt daarom een postseculiere antropologie voor die experimenteert *with/in* theologie. Hij kiest voor deze formulering omdat *with/in* de mogelijkheden van de antropoloog recht doet. Werken *with* theologie zou de problematische afstand bewaren en werken *in* theologie is voor de antropoloog onmogelijk. Hij is immers geen theoloog. De postseculiere antropoloog moet volgens Fountain dus experimenteren in de ruimte tussen *with* en *in*. Dit krijgt op twee manieren gestalte in dit onderzoek. Allereerst zal uitgediept worden hoe de bijbel gezien wordt binnen de Emerging Church en concreet in de PopUpKerk. Daarnaast maakt een theologische literatuurstudie van werken die ten grondslag liggen aan de vorming van de PopUpKerk deel uit van dit onderzoek. Beiden bieden inzicht in het gedachtegoed en zijn relevant in hun vertaalslag naar de praktijk.

Deze benadering van religie is verbonden met de definitie van religie als onderzoeksobject. De redenering van Asad (1993, 29) over het vormen van een definitie van religie is in lijn met de kritiek van Fountain (2013, 313) op religie als 'een transcultureel ahistorisch object'. Asad (1993, 29) beargumenteert dat er geen universele definitie van religie kan zijn omdat haar vormende elementen en relaties historisch specifiek zijn. Hierin is de inbedding van religie in haar specifieke context belangrijk. In deze benadering is religie voortdurend in onderhandeling met de omgeving, dynamisch en innovatief geconstrueerd (Asad 1983, 240). Bielo (2009, 230) spitst dit perspectief toe op de noodzaak om nieuwe Christelijke bewegingen in interactie te bestuderen met de socio-religieuze context waarin zij zich ontwikkelen. Deze benadering van religie zal worden toegepast op de kerkvernieuwing van de PopUpKerk in de postmoderne context van Amsterdam.

Concluderend zal dit onderzoek dus plaatsvinden binnen het raamwerk van een antropologisch, *emic* perspectief, om inzichtelijk te maken hoe betrokkenen betekenis geven aan de kerkvernieuwing van de PopUpKerk. Daarbij zal aandacht zijn voor een postseculiere

benadering van geloofsopvattingen en theologie (Fountain 2013) en hun vertaalslag naar de praktische vormgeving van de PopUpKerk. Deze religieuze praktijk zal, in lijn met de overweging van Asad (1983, 240), benaderd worden als dynamisch, innovatief geconstrueerd in onderhandeling met de postmoderne context van Amsterdam.

1.2 De postmoderne conditie

Dit hoofdstuk beschrijft de socio-religieuze processen die van invloed zijn op de ontwikkeling van de positie van christendom in het postmoderne Westen. Als belangrijke, onderling verweven processen hierin noemen Gibbs en Bolger (2005, 17-18) de transformatie van christendom als dominant cultuursysteem naar *postchristendom* pluralisme en van moderniteit naar postmoderniteit. Marti en Ganiel (2014, 179-187) voegen daar religieuze individualisering aan toe. Dit hoofdstuk zal deze drie processen analyseren, om hiermee de postmoderne context te schetsen waarbinnen dit onderzoek naar de kerkvernieuwing in de PopUpKerk zich afspeelt.

Eeuwenlang was het christendom het dominante cultuursysteem in Europa (Paas 2011, 12), in een historische verbinding tussen het christelijk geloof als politieke en sociale norm en cultuur. Deze verbinding wordt geduid door het Engelse begrip *christendom*², te onderscheiden van *christianity* en haar Nederlandse vertaling als christendom. McLeod en Ustorf definiëren *christendom* als: "Een samenleving waarin nauwe banden bestonden tussen de leiders van de kerk en wereldlijke machthebbers, waar de wetten gebaseerd waren op christelijke principes, en waar, afgezien van duidelijk gedefinieerde gemeenschappen van buitenstaanders, elk lid van de samenleving werd verondersteld christen te zijn (2003, 1)."

In de tweede helft van de twintigste eeuw liep, met name in West-Europese samenlevingen, het aantal religieuze lidmaatschappen sterk terug. (Bruce 2002; Casanova 2009, 1050; Berger 1999, 9). Dit heeft geleid tot een veranderende relatie van het christendom met de samenleving. Het christelijk cultuursysteem verdween, resulterend in een *postchristendom* conditie. Murray (2004, 19) vat deze transitie naar een *postchristendom* conditie vanuit christelijk perspectief in tegenstellingen: van het centrum naar de marge, van een meerderheid naar een minderheid en van een geprivilegieerde positie naar pluralisme. Niet langer kan een enkel cultureel (christelijk) meta-narratief verondersteld worden (Paas 2011, 14).

Postmodernisten stellen het concept meta-narratief op zichzelf ter discussie in het denken over de transformatie van moderniteit naar postmoderniteit. Een analyse van dit proces begint bij het onderzoeken van het concept moderniteit. In haar simpelste vorm verwijst moderniteit naar de ideeën en houdingen die geassocieerd worden met de periode sinds de Middeleeuwen. De term wordt geassocieerd met het vervangen van traditionele structuren door nieuwe instituties, praktijken en denkwijzen (Campbell 2006, 309). Als

² In het vervolg zal het schuingedrukte *christendom* wijzen op christendom als dominant cultuursysteem.

historische en sociologische categorie vormt moderniteit een utopisch geladen geloof in rationaliteit, wetenschap en techniek (Campbell 2006, 310). Dit perspectief is zichtbaar in de eerder beschreven evolutionaire perspectieven op religie van Weber, Durkheim en Marx (Woodhead 2012, 1). Habermas (1981) bestempelde dit utopische geloof in de waarden uit de Verlichting, namelijk vooruitgang door rationaliteit, wetenschap en techniek, als 'het Verlichtingsproject'. Zo identificeerde hij moderniteit als ideologie.

Postmodernisten zetten hun vraagtekens bij deze vooruitgangsideologie en haar waarden. Postmoderniteit is echter een buitengewoon moeilijk fenomeen om grip op te krijgen. Zo moeilijk dat Beckford (1996) stelt dat postmoderniteit geen determinerende betekenis kan hebben en Callinicos het een *floating signifier* noemt (1989, 169). Met de suggestie dat het hedendaagse Westen postmodern is, wordt bedoeld dat het optimisme over de toekomst, dat gevat was in de grote narratieven van moderniteit, verleden tijd is. Dit resulteert in een ongelooft jegens meta-narratieven (Lyotard 1984, xxiv). Het concept meta-narratief wijst hier op een overkoepelend narratief over verhalen van historische betekenis, ervaring of kennis, dat fungeert als bron van legitimatie (Lyotard 1993, 29).

Postmoderniteit is dus een contrastconcept (Campbell 2006, 313). Zij ontleent haar betekenis aan het problematiseren van moderniteit en diens crisis van legitimatie (Habermas 1975). Postmodernisten bekritisieren de modernistische meta-narratieven, vanwege hun veronderstelde fundament in een "transcendente en universele waarheid" (Lyotard 1979, xxv). Idealen hebben volgens postmodernisten geen bestaan op zich, maar worden gecreëerd en geconstrueerd door de mens (Campbell 2006, 313). Deze veronderstelling opent de deur naar deconstructie van deze idealen. Zo deconstrueren de Emerging Church en concreet de PopUpkerk de betekenis van het begrip 'kerk'.

Postmoderniteit lijkt in eerste instantie moeilijk samen te gaan met religie. In haar ongelooft jegens meta-narratieven, raakt zij de kern van religie. Desalniettemin keert postmoderniteit zich op eenzelfde wijze tegen seculiere ideologieën. In de moderniteit hadden zij, als seculiere meta-narratieven, de functie van betekenisgeving grotendeels overgenomen van religie. Postmodernisme neemt zo dus een kritische houding aan tegenover seculiere scepsis over religie. Zij stelt daarmee een postseculariteit voor, waarin elke vorm van geloof, inclusief religie, kan floreren (Campbell 2006, 316). Religie wordt immers onder eenzelfde noemer geschaard als seculiere ideologieën, namelijk van een geconstrueerd ideaal (Campbell 2006, 313). 'Het religieuze' en 'het seculiere' dienen in een postseculiere samenleving naast elkaar te bestaan in co-existente tolerantie, aldus Habermas (2008, 25). In de beschrijving van de PopUpKerk zal blijken hoe deze grens tussen deze twee categorieën vervaagt.

Zo loopt de rode lijn van *christendom* als dominant cultuursysteem, via de modernistische seculiere vooruitgangsideologie, naar de postmoderne conditie, waarin een ongelooft jegens meta-narratieven op postseculiere wijze elke overtuiging relativeert en daarmee religie weer op gelijke voet plaatst met andere overtuigingen. Deze ontwikkeling naar een postmoderne conditie biedt ruimte voor religieus pluralisme en individualisering. Geloven is in de verandering van *christendom* naar religieus pluralisme een keuzemogelijkheid geworden, aldus Taylor (2007, 2). Religie is in dezen als een restaurant: er is keuze en niemand is eraan gebonden of betaalt als hij niet komt (Paas 2015, 43). Hollinghurst (2010, 52-56) typeert deze religieuze individualisering individualisering als *client religion*.

Religieuze individualisering wijst op hoe individuen religieuze identiteiten ontwikkelen vanuit verschillende bronnen (Marti en Ganiel 2014, 164). Het individu onderhandelt over de imperatieven van verschillende religieuze instituties en neemt verantwoordelijkheid voor zijn eigen overtuigingen, hoe onzeker, ambigu en op het oog antireligieus die overtuigingen ook mogen zijn (idem.). Religie is hierin een belangrijke factor voor de cultivatie van een persoonlijke identiteit in een wereld die in toenemende mate georiënteerd is op expressief individualisme (Turner 2011). Deze religieuze identiteitsconstructie zal geïllustreerd worden in de beschrijving van de PopUpKerk als pluralistische congregatie, in het empirische hoofdstuk over gemeenschapsvorming.

Campbell (2006, 317) ziet in deze religieuze individualisering het gevolg van postmoderniteit. Het postmoderne ongelooft jegens meta-narratieven biedt expliciet ruimte voor epistemologisch individualisme en zo voor religieuze agency. Campbell (2006, 317) stelt dat dit resulteert in religieuze keuzemogelijkheden op grond van persoonlijke en mogelijk tijdelijke behoeften, wat aansluit bij de karakteristieken van een consumptiemaatschappij. Vormen van religie die zich niet effectief aanpassen aan deze geïndividualiseerde subjectivering zullen blijven krimpen, terwijl vormen waarin de autonomie van het zelf in een ondersteunende gemeenschap benadrukt wordt, zullen floreren, stellen Heelas en Woodhead (2005). In de empirische analyse zal uiteengezet worden hoe de autonomie van het zelf een belangrijke plek krijgt in de PopUpKerk op alle drie de terreinen. Het vierde empirische hoofdstuk, over gemeenschapsvorming, zal expliciet ingaan op hoe het individu zich verhoudt tot de gemeenschap.

Al met al tekenen deze verweven processen samen de veranderde positie van het christendom in het Westen. Samen vormen zij de 'postmoderne context' uit de hoofdvraag. Postmoderniteit draagt immers ruimte voor individualisering en religieus pluralisme in zich,

die hun wortels hebben in het afbrokkelen van *christendom* als dominant cultuurkader. De postmoderne conditie biedt, door meta-narratieven ter discussie te stellen, het individu de ruimte om een persoonlijke religieuze identiteit te vormen. Deze postmoderne conditie vormt de achtergrond voor de deconstructie en innovatie in de Emerging Church en concreet in de PopUpKerk.

1. 3 De Emerging Church en postmoderne deconstructie

Binnen het kader van een antropologisch perspectief op religieuze verandering en de rol van culturele transformatie daarin, is in de context van christendom in het Westen de Emerging Church Movement exemplarisch. Deze beweging van kerkvernieuwing toont hoe, in lijn met Asad (1983), religie bestudeerd dient te worden in onderhandeling met haar omgeving. De beschrijving van de Emerging Church in dit hoofdstuk dient om de kerkvernieuwing van de PopUpKerk in een bredere context te kunnen zien. Hierbij is het niet het primaire doel om te onderzoeken in hoeverre de PopUpKerk in de Emerging Church Movement past, maar om de kerkvernieuwing van de PopUpKerk in een breder kader te kunnen plaatsen. Ten tweede is de innovatie in de betekenisgeving van kerkzijn beter te begrijpen in het licht van de theorie rondom de Emerging Church en het daaruit voortvloeiende theoretische begrippenkader. Daarom zal het komende hoofdstuk aan de Emerging Church gewijd zijn, in relatie tot de hiervoor beschreven postmoderne conditie. Daarbij zal er eerst aandacht zijn voor het concept Emerging Church Movement, om vervolgens het hart van postmoderne deconstructie te beschrijven.

Begrip van de Emerging Church Movement is lastig te verkrijgen vanuit een definitie. Marti en Ganiel ondervonden dat het een set groepen is die definiëring weigert (2014, 5). Zij noemen die weerstand zelfs gepassioneerd en obsessief (idem.). Met zoveel stemmen, groepen en organisaties die deel uitmaken van de Emerging Church Movement, zijn er maar weinigen die het van binnenuit willen definiëren (McKnight 2007). Hoewel auteurs verschillende definities hebben voorgesteld (Bielo 2009; 2011; Carson 2005; Drane 2006; Ganiel 2006; Lings 2006; Webber 2007), beweert Drane dat het "*work in progress*" is en dat groepen die het label claimen erg divers zijn (2006, 4). Er bestaat geen meta-narratief over hoe een Emerging Church zou moeten zijn. Bader-Saye (2006, 12) noemt het dan ook de "*Improvising Church*". Participanten op verschillende niveaus prefereren het een conversatie tussen verschillende initiatieven te noemen (Gibbs en Bolger 2005).

Marti en Ganiel kiezen er ondanks de diversiteit voor het als een *movement* te typeren, omdat de activiteiten van Emerging Christians lijken op die van sociale activisten in andere sociale bewegingen en de term *movement* de fluïditeit en dynamiek van Emerging Churches vat. Tegelijkertijd zien zij ook dat de term *movement* als een te groot woord klinkt om te beschrijven wat de initiatieven doen, met name omdat de meeste mensen die zij als Emerging Christians beschouwen, zich niet met de Emerging Church Movement als naam identificeren (2014, 6). Het label Emerging Church is veelal onbelangrijk voor betrokkenen als een

betekenisvol identificatiemiddel (Bielo 2011, 5). De labels Emerging Church en de bijbehorende Emerging Christians fungeren dan ook hoofdzakelijk als secundaire taxonomieën, die bruikbaar zijn als *etic* concept, om de beweging te beschrijven. Ook in de dataverzameling bij de PopUpkerk is de term Emerging Church niet genoemd. Het fungeert in dit onderzoek dus als *etic* concept.

Vanuit dit *etic* concept beargumenteren Marti en Ganiel (2014, 6) dat Emerging Christians een aanwijsbare, transnationale groep zijn, die een religieuze oriëntatie delen, die gevormd wordt door een continue praktijk van deconstructie. Zij karakteriseren de Emerging Church Movement als: "*An institutionalizing structure, made up of a package of beliefs, practices, and identities that are continually deconstructed and reframed by the religious institutional entrepreneurs who drive the movement and seek to resist its institutionalization.*" (Marti en Ganiel 2014, 26). Op basis hiervan is het belangrijk om op te merken dat in dat het in hierop volgende schrijven over 'de' Emerging Church gaat over een model van gedeelde karakteristieken, zonder daarmee homogeniteit van de beweging te insinueren.

Wat betreft de deconstructie in de karakterisering van de Emerging Church, volgen Marti en Ganiel (2014) de sociologische, meer dan filosofische, notie van Fuchs en Ward (1994): "*The practice of "deconstruction" is a form of micropolitics in which actors establish competitive arenas in response to pressures for conformity*". De focus in deze deconstructie ligt op de persoonlijke religiositeit en religieuze agency van betrokkenen. Hierin is het eerder beschreven epistemologisch individualisme zichtbaar. Emerging Christians creëren voortdurende mogelijkheden om te ontsnappen aan religieuze druk om mee te gaan met het standaard narratief (Marti en Ganiel 2014, 26) van een in hun ogen "spiritueel failliet establishment" (Drane 2006, 4). Ze zijn zich bewust van de extreme complexiteit van de wereld en hun geloof en zullen nooit tevreden zijn met sluitende interpretaties. Omdat deconstructie en reconstructie zulke fundamentele karakteristieken zijn van de Emerging Church, worden betrokkenen aangemoedigd om rijkelijk aandacht te besteden aan deze uitdagingen, aldus Labanow (2009, 124).

Terugblikkend op de eerder beschreven socio-religieuze processen, is de Emerging Church zelfbewust postmodernistisch. Allereerst is vanuit het perspectief van deze beweging de conventionele kerk cultureel verbonden met modernisme (Hunt 2008, 288; Murray 2004). De modernistische nadruk op scheiding en orde creëert een geïnstitutionaliseerde, exclusieve kerk, in dit perspectief (Gibbs en Bolger 2005, 118-119). Postmoderniteit, daarentegen, staat voor de acceptatie van pluraliteit en het loslaten van orde en controle. Zo wordt het meta-narratief van hoe 'kerk' te zijn gedeconstrueerd.

Packard (2011, 54-55) stelt dat in de Emerging Church Movement postmoderne filosofie en kritiek, in het bijzonder op autoriteit en consumentisme, populair zijn. Zij bieden het kader waardoor traditionele opvattingen en overtuiging geïnterpreteerd kunnen worden door individu. Tickle (2012, 161) voegt hier twee manieren aan toe waarop postmoderne filosofie de waarheidsconceptie binnen de Emerging Church vormt. Ten eerste is er de "intellectuele gevangenis, geconstrueerd van woorden". In dit concept wordt de mogelijkheid van taal om iets over te brengen zonder vooroordeel betwist, wat resulteert in een taalideologie die de grenzen van communicatie benadrukt (Bielo 2011, 55). Ten tweede ligt er, in het kader van de deconstructie van meta-narratieven, een nadruk op de invloed van context op geschreven teksten.

Dit resulteert in de afwijzing van de bijbel als meta-narratief handboek voor leven in de huidige wereld (Tickle 2012, 161). Het evangelie bevat, in die zin, geen verzameling generieke, abstracte waarheden, maar cultureel ingebedde verhalen (Pagitt 2008, 30). De weerstand tegenover meta-narratieven, inclusief historisch christendom, een interpretatieve houding tegenover geschriften en een omarming van twijfel vallen daarmee onder de belangrijkste waarden (Carson 2005). Rollins vat dit in zijn boek *Insurrection*, dat belangrijk is geweest in de vorming van de PopUpKerk in de woorden: "*To believe is human, to doubt, divine.*" (Rollins 2011, 19). Binnen het eerder voorgestelde post-seculiere antropologische perspectief zijn deze, meer filosofische, theologische noties relevant in hun vertaling naar de geleefde praktijk. Het derde empirische hoofdstuk zal beschrijven hoe in de PopUpkerk deze benadering van de bijbel zich vertaalt naar de vormgeving van de praktijk van samenkomen.

Samenvattend is de Emerging Church Movement een moeilijk te definiëren, diverse beweging van kerkvernieuwing, die gekenmerkt wordt door een postmoderne deconstructie van conventionele praktijken, geloofsopvattingen en waarheidsperceptie. Hoe deze deconstructie en daaropvolgende innovatie in de praktijk functioneert, zal in hierop volgende beschrijving van de context beschreven worden.

2. Context

There is a fire in the building; Please step inside

- Peter Rollins³ -

Zoals hiervoor gesteld, vormt postmoderne deconstructie de basis van de nieuwe betekenis die aan kerkzijn gegeven wordt binnen de Emerging Church. In deze context zal uiteengezet worden hoe dit proces van deconstrueren, van 'wegbranden' functioneert en wat er dan overblijft. *Please step inside*. De deconstructie en innovatie zal geordend worden in drie terreinen. De manier van organiseren wordt beschreven in hoofdstuk 2.1, de praktijk van samenkomen in hoofdstuk 2.2 en de gemeenschapsvorming in hoofdstuk 2.3. Deze uitwerking van de verschillende terreinen in de Emerging Church biedt een conceptueel geraamte voor de empirische analyse van dezelfde thema's in de Amsterdamse PopUpKerk.

³ (Rollins 2011, xi).

2. 1 De manier van organiseren

De manier van organiseren van de Emerging Church kenmerkt zich door haar anti-institutionele karakter, waarmee zij opvalt in het religieuze landschap (Packard 2011, 123). Haar organisatie-ethos is een reactie in directe oppositie tegen de geïnstitutionaliseerde kerk (Bielo 2011). Het keert zich in het bijzonder tegen de automatische bureaucratie en 'ongegeneerde marktgedreven' *megachurch* beweging (idem.) De Emerging Church verwerpt intentioneel geïnstitutionaliseerde organisatorische procedures van welke soort dan ook, dominant of alternatief, bureaucratisch en hiërarchisch of democratisch en consensueel (Packard 2011, 13). Dit betekent niet slechts de afwezigheid van structuur, maar een bewuste identiteit. De term Emerging, als tegenwoordig deelwoord geeft de weerstand tegen institutionalisering aan, als kern van de notie van kerkzijn (Packard 2011, 6).

Hiermee verzet de Emerging Church zich nadrukkelijk tegen Weber's (2002) isomorphistische organisatietheorie. Hij (Weber 2002) stelt dat de beweging naar een enige, dominante set van efficiënte organisatorische praktijken onvermijdelijk is. Isomorphisme verwijst hierin naar het proces waarin organisaties gelijksoortige praktijken en structuren aannemen. Dit resulteert vervolgens over tijd in een dominante organisatorische vorm (DiMaggio en Powell 1991). In tegenstelling tot deze notie van een evolutionair proces richting structuur, is de Emerging Church gebaseerd op relaties en een *Do It Yourself* sentiment (Gibbs en Bolger 2005, 155).

Hierdoor ontstaat een Pro-Am beweging (Packard 2011, 134). Pro-Am staat hier voor *professional amateur*. Volgens Leadbeater en Miller (2004, 9) passen deze professionele amateurs in een Pro-Am Revolution, waarin bijdragen van onbetaalde en ongecertificeerde amateurs met professionele standaarden, netwerken en toewijding steeds belangrijker worden. Deze afhankelijkheid van vrijwilligers verplaatst effectief de autoriteit van de part-time professional in dienende rol naar de betrokkenen bij de kerk (Packard 2011, 111; 119). In deze afhankelijkheid functioneert de Emerging Church als een *grassroots movement*, in de zin dat het beschikken over meer middelen niet per definitie een gewenste verbetering zou zijn (Packard 2011, 138). Hetzelfde geldt voor numerieke groei, wat zou leiden tot noodzakelijke institutionalisering (Packard 2011, 124). De manier van organiseren is dus geen gebrek aan structuur, maar een bewuste keuze voor onderlinge afhankelijkheid en betrokkenheid; van een verschuiving van religieuze consumenten, naar producenten (Gibbs en Bolger 2005, 159). Zo bestaat de Emerging church voort dankzij, en niet ondanks, deze anti-institutionele benadering (Packard 2011, 123).

In hoofdstuk 3.2 zal beschreven worden hoe het anti-institutionele karakter van de Emerging Church, de isomorphistische beweging naar structuur en de afhankelijkheid van vrijwilligers betekenis krijgen in de organisatie van de PopUpKerk.

2.2 De praktijk van samenkomen

Vanuit de postseculiere benadering van antropologie zal onderzocht worden hoe theologische overwegingen, zoals de visie van de Emerging Church op de bijbel en waarheidsclaims, zich vertalen naar de praktijk van samenkomen. Die praktijk is nauw verweven met het eerder beschreven postmodernistische perspectief op de bijbel, waarin die niet gelezen wordt als meta-narratief, maar als verzameling microvertellingen. De waarheid is daarin niet objectief, maar een verhaal. Vanuit dit perspectief zouden modernisten de bijbel lezen als een geschiedenis- of wetenschappelijk boek van empirische feiten en wetten en zonder tegenstellingen. Dit leidt tot een exclusieve waarheidsclaim van een bepaalde interpretatie (Marti en Ganiel 2014, 86).

Vanuit het postmodernistische wantrouwen tegenover de objectiviteit van woorden (Tickle 2012, 161), wordt de bijbel in de Emerging Church niet gezien als een boek om te lezen, maar als een verhaal dat geleefd moet worden (Marti en Ganiel 2014, 87). Daarmee verschuift de nadruk van orthodoxie, ofwel het juiste geloof, naar orthopraxis, het juiste handelen (McKnight 2007). Deze verschuiving neemt de grens weg tussen de religieuze en seculiere sfeer (Marti en Ganiel 2014, 134). Geloof wordt gezien als inherent politiek, waarbij het de kant van de armen en gemarginaliseerden kiest. Emerging Christians kiezen dan ook vaak voor carrières die hen in staat stellen zich in te zetten voor sociale gerechtigheid (Marti en Ganiel 2014, 160).

Zoals de Emerging Church in brede zin creatief zoekend is naar hoe nieuwe invulling te geven aan het begrip 'kerk', zo speelt creativiteit en experimenteren ook een belangrijke rol in de samenkomsten (Marti en Ganiel 2014, 29). Vanuit een theologie waarin de mens als gecreëerd wezen geroepen is om te creëren, worden creatieve vormen en rituelen bedacht, gericht op participatie (Gibbs en Bolger 2005, 175-184). Hoe deze creativiteit er in de praktijk uitziet in de PopUpKerk zal geïllustreerd worden aan de hand van een vignette in hoofdstuk 3.3.

Naast deze innovatie gericht op creatieve vormen, krijgen woorden en waarheid in de context van geloof ook een nieuwe betekenis. Het geheel van overtuigingen van de mensen in de Emerging Church is niet te vangen in een meta-narratief. In plaats daarvan wordt veel waarde gehecht aan doorlopende conversatie en het bevragen van 'algemeen geaccepteerde religieuze elementen' (Packard 2011, 30). Dit draagt bij aan een groepsidentiteit die moeilijk te vatten is. Voortdurende conversatie is op zichzelf een mechanisme of strategie om een pluraliteit aan identiteiten en posities binnen de Emerging Church te bewaren (Marti en Ganiel 2014, 79). Bovendien is het in overeenstemming met de anti-autoritaire- en

institutionele organisatie. Deze nadruk op conversatie en bevragen en de ruimte die daarmee geboden wordt aan het individu past in postmoderne conditie.

In hoofdstuk 3.3 zal onderzocht worden hoe de postmodernistische bijbellezing, de verschuiving van orthodoxy naar orthopraxis, creativiteit en conversatie een plaats krijgen in de praktijk van samenkomen in de PopUpKerk.

2.3 De gemeenschapsvorming

De gemeenschapsvorming is verbonden met de anti-institutionele manier van organiseren. De grenzen, in het bijzonder wat betreft lidmaatschap, worden bemiddeld door zo weinig mogelijk formele organisatie en bureaucratie (Chia 2011). In lijn met de praktijk van geloof als conversatie en bijbehorend pluralisme, omschrijven Marti en Ganiel (2014, 34) de Emerging Church als pluralistische congregaties, dat wil zeggen: sociale ruimtes die directe interactie tussen mensen met religieus tegenstrijdige perspectieven en waardesystemen faciliteren en zelfs koesteren.

Deze nadruk op diversiteit in overtuiging betekent niet dat de Emerging Church zich richt diversiteit qua etniciteit, socio-economische of religieuze achtergrond, maar faciliteert ruimte voor strategische religiositeit (Marti en Ganiel 2014, 109). Strategische religiositeit houdt in dat het individu een religieuze identiteit samenstelt, op basis van wat hem geschikt lijkt en in overeenstemming is met zijn zelfbeeld. Hierin worden bepaalde vormen van religiositeit en religieuze identiteit gekozen en gelegitimeerd, terwijl andere vormen als minder wenselijk, ineffectief of ronduit plat bestempeld worden (idem., 60).

Door de praktijk van deconstructie creëren Emerging Christians een religieuze zelf. Echter, elke religieuze zelf, zelfs een kritisch georiënteerde religieuze zelf, kan niet floreren zonder een gemeenschap (idem., 34). De Emerging Church biedt dus de kans om individuele religiositeit te beleven, in een omgeving van zorgzame relaties en waar gehandeld wordt vanuit gedeelde belangen. Marti en Ganiel (2014, 166) noemen dit coöperatief egoïsme: "de zeggenschap en bevestiging van het geïndividualiseerde zelf, waar tegelijkertijd verbinding, empathie en liefde voor anderen gekoesterd wordt.". In het kort biedt de Emerging Church collectieve religieuze structuren die de individuele oriëntaties van Emerging Christians legitimeert (idem.).

Hoewel individuele oriëntaties verschillen, wordt veelal een religieuze achtergrond gedeeld. Emerging Christians delen een 'gedeconstrueerde' religieuze oriëntatie door deel te nemen in heroriënterende religieuze gemeenschappen. In deze gemeenschappen bouwen zij voort op lang gevestigde en diep begrepen structuren van geïnstitutionaliseerd Christendom. Emerging Churches worden gevormd door "ballingen, vluchtelingen en verschoppelingen van de gevestigde kerk", chargeert Jamieson (2006, 69). De Emerging Church herbergt dus met name mensen die vanwege hun individuele religieuze kritische oriëntatie de conventionele kerk, met name conservatieve evangelische kerken, achter zich laten. Dit proces wordt

deconversion genoemd (Harrold 2011; Bielo 2009). De Emerging Church biedt hen "christendom voor mensen die niet van christendom houden" (Marti en Ganiel 2014, 76).

In hoofdstuk 3.4, over gemeenschapsvorming in de PopUpKerk, zal onderzocht worden hoe de concepten 'pluralistische congregatie', 'strategische religiositeit', 'coöperatief egoïsme' en *deconversion* hier betekenis krijgen.

Deze drie terreinen samenvattend, kenmerkt de Emerging Church zich dus door haar deconstructieve karakter. Dit karakter komt tot uiting in haar anti-institutionele organisatie, de focus op creativiteit, waarheid als verhaal en nadruk op handelen als praktijk, en haar strategische gemeenschapsvorm van coöperatief egoïsme. Hierin worden de processen van religieuze individualisering, pluralisme en postmodern gedachtegoed weerspiegeld. Deze context van religieuze vernieuwing van de Emerging Church en het daaruit voortkomende conceptuele kader vormen de achtergrond voor dit onderzoek bij de PopUpKerk in Amsterdam.

3. Empirische Analyse: De PopUpKerk

"Jongens, zullen wij eens met elkaar rond de tafel gaan zitten en eens helemaal opnieuw gaan beginnen met dat hele idee 'kerk', op een manier waarvan wij denken dat die nuttig is, spannend is, relevant is, voor ons?"⁴

- Rikko -

De zojuist geschetste theorie en context bieden het kader waarin de innovatie met betrekking tot de betekenis van kerkzijn in de PopUpKerk begrepen kan worden. Zoals de uitspraak van Rikko aangeeft wil de PopUpKerk opnieuw beginnen met het idee 'kerk'. Hoe betrokkenen bij de PopUpKerk nieuwe betekenis geven aan dit begrip, zal onderzocht worden in deze empirische analyse. Die zal in hoofdstuk 3.1 beginnen met een historisch overzicht en de ideologische ontwikkeling van het concept PopUpKerk. Dit hoofdstuk zal dus met name gaan over de ideeën waarop de PopUpKerk is gebaseerd, om vervolgens etnografisch te kunnen beschrijven hoe deze ideeën vorm krijgen in de geleefde praktijk. Deze etnografische beschrijving laat verschillende betrokkenen aan het woord en zal toegespitst zijn op drie terreinen: de manier van organiseren in hoofdstuk 3.2, de praktijk van samenkomen in hoofdstuk 3.3 en de gemeenschapsvorming 3.4. Deze drie terreinen fungeren als deels overlappende perspectieven, om zo een veelzijdig beeld te schetsen van hoe het begrip kerk nieuwe betekenis kan krijgen in een postmoderne context.

⁴ Interview met Rikko, 14 februari 2019.

3.1 Het Concept PopUpKerk: De Kerk Binnenstebuiten

De ontwikkeling van het concept PopUpKerk rust grotendeels op de schouders van één centrale man: Rikko Voorberg. Dit hoofdstuk is dan ook met name vanuit zijn perspectief geschreven, anekdotisch van aard en ingebed in een levensgeschiedenis. Daarmee zal dit gedeelte bestaan uit een vervlochten proces van persoonlijke visievorming van Rikko, met pionierskerkelijke experimenten. Het vormt een introductie in het concept PopUpKerk en het spanningsveld tussen de kerk, haar boodschap en de maatschappij, als knooppunt waar haar deconstructie en innovatie plaatsvindt.

Deze geschiedenis begint bij Rikko's opgroeien als domineeszoon in de vrijgemaakte kerk. Als laatste zuil schrijft zij een leven voor in dogma's, strikte bijbelse levensregels en zet zich af tegen de buitenwereld in een heilige overtuiging van haar eigen gelijk. IJsjes koopt zijn familie niet op zondag en het is de vraag of het goed is om een radio te hebben. Er zou namelijk verkeerde muziek op de radio kunnen komen en dat zou God verdriet doen. Gechargeerd is de mens van nature slecht, maar vinden vrijgemaakten in deze levenshouding en trouwe kerkgang genade, aldus Rikko. De bijbel is goed nieuws, maar de wereld wil er niet aan; die is nu eenmaal egoïstisch.

Tijdens zijn studie theologie komt Rikko in aanraking met ideeën van buiten de vrijgemaakte bubbel en begint hij vraagtekens te zetten bij deze benadering van de bijbel en de wereld. Dit is volgens hem wel een heel beperkte visie op het evangelie, wat 'goed nieuws' betekent. Religie als exclusieve set voorschriften is niets nieuws en kennelijk is de boodschap zoals die verkondigd wordt voor veel mensen ook niet goed. Daarom wil Rikko de situatie omdraaien, te beginnen met een zoektocht voor zichzelf. Wat is het goede nieuws? Hij was afgeknapt op het instituut kerk, dat de bekende woorden herhaalde en het goede nieuws misschien wel niet begrepen had, of in ieder geval niet over kon brengen. De mensen binnen de kerk kunnen het antwoord dus ook niet geven. Daarom besluit hij de kerk binnenstebuiten te keren en aan mensen buiten de kerk de vraag te stellen: "Als ik nou dit oude verhaal van christendom meeneem, zijn rites, de basale ideeën, wat daaruit is dan voor jou goed nieuws? Wat werkt? Wat helpt verder? Waar word je gelukkig van? En niet alleen omdat het je bevestigt, maar ook omdat het je bekritiseert? Wat heeft de wereld nodig? Vertel het me."⁵

Deze zoektocht brengt hem als tweede man bij Stroom in Amsterdam, een pionierskerk vanuit de vrijgemaakte Oosterparkkerk. Naar de mening van Rikko is de vorm echter nog steeds te kerkelijk. Met steun vanuit de Oosterparkkerk krijgt hij de kans om zelf

⁵ Interview met Rikko, 14 februari 2019.

als pionier StroomWest op te zetten in Amsterdam West. De Oosterparkkerk had aangegeven: "We realiseren dat ons verhaal een groter publiek verdient dan de mensen die wij bereiken. Alleen lukt dat ons niet. Dus als er mensen zijn die dat wel kunnen of denken te kunnen, dan gaan we daarin investeren en we zullen dat misschien wat lastig vinden en wat schuren, maar dat moet dan maar kunnen. Er moet experimenteeruimte zijn."⁶

De herinterpretatie van christendom die Rikko voor ogen heeft, heeft niet te maken met beter lezen of redeneren, maar heeft een ander type kennis nodig. Die vindt hij in het theater, waar kennis gebaseerd is op ervaren. StroomWest wordt een performancegezelschap, dat in lokale theaters de wildste ideeën uitprobeert op het toneel. Zo wordt bijvoorbeeld iemand een tijd in een doodskist gelegd, om mensen aan het denken te zetten over sterfelijkheid.

Na twee succesvolle jaren mislukt StroomWest toch. Dat ligt allereerst aan een poging om meer rust in te bouwen, zodat niet alles om uitdaging, vervreemding en rariteit draait. Daarmee wordt het kerkelijker, waarover Rikko aangeeft "Een vriend van mij, atheïst, die was er een keer en die zei: "Vet wat jullie doen! Echt te gek! Weet je wat de eerste vraag was toen ik binnen kwam waar mensen hun jas ophingen? "He! Uit welke kerk kom jij?"" Toen dacht ik: Fuck, nu is het klaar. Nu stop ik ermee. Als dit het publiek is dat we trekken, dan is het mislukt."⁷ Het publiek is gaan bestaan uit kerkmensen die het leuk vinden om er nog iets spannends naast te hebben. Dat is niet wat hij zoekt. Een tweede reden is het ontbreken van community. Veel van de spelers zijn sinds het begin vertrokken en iedere performance trekt andere bezoekers. Deze behoefte aan gemeenschap vormt de basis van het concept PopUpKerk.

De vorm van die gemeenschap is gevat in Rikko's vraag: "Jongens, zullen wij eens met elkaar rond de tafel gaan zitten en eens helemaal opnieuw gaan beginnen met dat hele idee kerk, op een manier waarvan wij denken dat die nuttig is, spannend is, relevant is, voor ons. Als we iets willen met deze wereld, waar zit onze behoefte en ons verlangen? En kunnen we dan iets met de tools en ideeën van het christelijk geloof?"⁸ De volgende vraag is: "wanneer?" Iemand die niets met de christelijke traditie had, stelt voor om dat op zondag te doen, omdat dat simpelweg de meest praktische dag is om te ontspannen. "Toen werd het ineens een kerkje. Dan gaan we hem maar kerk noemen ook, maar dan wel PopUp."⁹

⁶ Interview met Rikko, 14 februari 2019.

⁷ Idem.

⁸ Idem.

⁹ Idem.

De term PopUp is geïnspireerd op de tijdelijke PopUp-Hema in een multiculturele winkelstraat in Amsterdam West. Daar staat, tussen de Marokkaanse groente- en belwinkeltjes, ineens de Hema, als heel Hollands, oud instituut. De PopUp-Hema neemt een aantal elementen mee van wat het typisch Hema maakt en probeert of het werkt in dit type wijk. Dat is wat Rikko ook wil, dus neemt hij een aantal elementen mee van wat typisch kerk maakt, zet dat in een niet-kerkelijke omgeving en gaat eens kijken wat er dan gebeurt. Zoals gezegd ging dat wel kerk heten, vanuit de overtuiging dat dít kerk is. "Er wordt heel veel slechte kunst gemaakt, maar daarom zeg je niet als kunstenaar: ik maak geen kunst. Want dat doe je wel. En zo zijn er heel veel klotige vormen van kerk, maar daarom zeg ik nog niet: "Dit is geen kerk". Dit is het juist wel. Dit is een onderzoek naar hoe kerk kan zijn; óók kan zijn.¹⁰" Dit wordt echter niet zonder kritiek aangenomen. Een vriend stelde: "Dit is alsof je je kind Hitler noemt en dan denkt dat het woord Hitler een andere klank krijgt, omdat jouw kind wél aardig is. *It is not going to work.*¹¹" Rikko besluit toch voor de term 'kerk' te kiezen, om te onderzoeken of het feit dat het een PopUp-karakter heeft, in de zin van een andere soort kerk, sterk genoeg is om zoveel mogelijk van de weerstand tegen het concept 'kerk' te ondergraven.

Deel van dat PopUp-karakter is de nadruk op doen: het christelijk geloof als tool voor het bouwen aan een betere wereld. Deze nadruk is verbonden aan het besef van de beperktheid van woorden, die Rikko illustreert in de volgende analogie: "Een zendeling zei ooit: "christendom brengen in pre-christelijk Europa is alsof je de liefde uitlegt aan een jonge vrouw die nog nooit een relatie heeft gehad. Ze heeft interesse en is benieuwd wat dat is. Christendom brengen in post-christendom Europa is alsof je de liefde probeert uit te leggen aan een traumatisch gescheiden vrouw". Alle woorden: God, genade, Jezus, Christus, vergeving en zonde zijn totaal onbruikbaar als je met mensen wilt praten over wat christendom is in post-christelijk Europa. Ze werken als een rode lap op een stier. Zou het kunnen dat mensen door mee te doen in de handelingen die je zou kunnen verwachten van een kerk, zonder dat je vraagt of ze ergens in geloven, of ze het ermee eens zijn, wat ze überhaupt ervan denken, gewoon zegt: "doe je mee, ik heb je nodig?". Dat ze op die manier opnieuw in aanraking komen met dat gedachtegoed. Dat is denk ik de weg van de PopUpKerk in post-christelijk Amsterdam en Nederland.¹²"

In deze ontwikkeling van het idee PopUpKerk, als deconstructie van de traditionele notie van 'kerk', zijn enkele theoretische concepten zichtbaar. Allereerst illustreert Rikko's

¹⁰ Interview met Rikko, 14 februari 2019.

¹¹ Idem.

¹² Idem.

zoektocht met de PopUpKerk het postmoderne vervagen van het onderscheid tussen de 'religieuze' en 'seculiere sfeer', niet als een handreiking van de kerk naar de maatschappij, maar als fundament. Door buitenkerkelijke ervaring en betekenis van christendom als hart van de PopUpKerk te nemen wordt het concept 'kerk' binnenstebuiten gekeerd.

Postmoderniteit en de Emerging Church beweging zijn ook zichtbaar in het wantrouwen jegens woorden (Tickle 2012, 161). Daarmee verbonden verschuift de nadruk van orthodoxie, het juiste geloof, naar orthopraxis, de focus op het handelen (McKnight 2007). Deze verschuiving toont de fundamentele kritiek op traditionele manieren van kerkzijn en het instituut kerk, die ten grondslag ligt aan Rikko's zoektocht die tot de PopUpKerk geleid heeft, waarin PopUp illustratief moet functioneren als tegenwicht voor de negatief geladen term 'kerk'. Het zoeken naar de kernelementen van het christendom, zoals in de Hema-analogie, weerspiegelt de praktijk van deconstructie van de Emerging Church. Ook toont het experimentele karakter van deze ontwikkeling het label '*Improvising Church*' dat Bader-Saye (2006, 12) aan de Emerging Church geeft. Zo is de praktijk van postmoderne deconstructie van de Emerging Church een functionele lens om de ontwikkeling van het concept PopUpKerk door te analyseren. De volgende hoofdstukken zullen uiteenzetten hoe dit concept in de praktijk vorm krijgt, te beginnen met de manier van organiseren.

3.2 De manier van organiseren: De improviserende no-performance kerk

"Jongens, mag ik heel even de aandacht?" probeert Rikko boven het gezelschap uit te komen, terwijl hij nonchalant tikt op zijn net bijgevulde wijnglas. We zijn bij hem thuis, in een rommelig, maar gezellig appartement in Amsterdam West. Op de zelf getimmerde houten bank rondom de lange tafel zitten de mensen die willen bijdragen aan de PopUpKerk. De meesten zijn een jaar of dertig. Het zijn er veertien, waarvan ik sommigen, maar niet iedereen, afgelopen weken weleens op zondag heb gezien. Op de tafel liggen nog stukken van het zelfgebakken brood, dat, net als op zondag, gebroken is om het samenzijn te openen. Er staan flessen wijn. Na enkele positieve reacties op de vraag hoe de nieuwe maandcyclus bevalt, pakt Rikko een papier uit zijn zak. "Voor komend half jaar zijn de tweede en de derde zondag van de maand dus mensen nodig. Wie wil de invulling van een samenkomst op zich nemen?"

Het papiertje gaat rond, sommigen zetten hun naam achter een datum en er wordt wat geschoven, resulterend in een grotendeels gevulde planning met enkele nog te vullen gaten. Met goede moed voor komend half jaar en zin in het hoofdgerecht wordt de avond voortgezet.

Dit vignet geeft inzicht in de manier van organiseren in de PopUpKerk, die centraal staat in dit hoofdstuk. Zoals uit het hieraan voorafgaande hoofdstuk bleek is de PopUpKerk een reactie op conventioneel christendom en stelt ze zichzelf ten doel het begrip 'kerk' opnieuw uit te vinden. Ook qua organisatiewijze begint ze daarmee met een onbeschreven blad. Dit hoofdstuk zal aandacht hebben voor hoe, in de invulling van dat blad, vrijblijvendheid zich verhoudt tot structuur en hoe creativiteit zich verhoudt tot isomorfisme. In dit licht zal ook de rol van Rikko als professional en de afhankelijkheid van vrijwilligers geanalyseerd worden.

Zoals beschreven verzet de PopUpKerk zich tegen meta-narratieven van hoe kerk te zijn. Rikko wil opnieuw beginnen met het begrip 'kerk', waarin de deconstructie van de Emerging Church zichtbaar is. Er is in de PopUpKerk, zoals in de Emerging Church, geen formele organisatie. Dat anti-institutionele geluid blijkt in de afwezigheid van leden, waarmee een organisatie opgebouwd zou kunnen worden. Hoe komt dan toch iets van de grond?

Het antwoord is het best te vatten in de notie van Bader-Saye (2006, 12), van de *'Improvising Church'*. De PopUpKerk is, zoals de Emerging Church, anti-institutioneel in de zin dat besluitvorming noch hiërarchisch, noch democratisch plaatsvindt. Er is simpelweg geen vaststaand systeem. Beslissingen worden zonder een vaststaand besluitvormingsproces genomen. Simone beschreef dit als volgt: "Het is een beetje dubbel. Er wordt wel over dingen

gesproken en je kunt ook altijd dingen aangeven. En tegelijkertijd is er soms ineens een of ander overleg geweest met een paar mensen, waarvan ik denk: "Ik wist niet eens dat er een team was"¹³ en voegt daaraan toe: "Rikko is wel degene die dat allemaal overziet, en dat is ergens ook wel heel relaxed. Want ik ben de hele week aan het werk en dan kom ik op zondagmorgen en dan denk ik: "Chill, iemand heeft het weer geregeld"¹⁴." Zij stelt dat deze ondemocratische besluitvorming niet tot conflict leidt, omdat het contact, in een kleine gemeenschap met hechte relaties, daarvoor te goed is. Als *improvising church* kunnen experimenteren bovendien gemakkelijk een nieuwe richting inslaan.

Rikko zelf ziet ook zijn centrale rol in, en beschrijft de manier waarop besluiten worden genomen als volgt: "Dat gebeurt door ideeën op verschillende momenten bij verschillende gelegenheden neer te leggen; door de mening van een aantal mensen te peilen. Ik spreek zelf ook nog met een aantal mensen die ik belangrijk vind. En dan zeggen we: "Jongens, we gaan het zo doen". Dan hoor ik het wel. Of eigenlijk hak ik vaak de knoop door, dan zeg ik: "We gaan het zo doen"". Rikko is de enige parttime professional en wordt gefinancierd door de stichting PopUpWerk. Deze stichting heeft hij zelf in het leven geroepen en kan bestaan door crowdfunding en giften.

Hij ziet zijn taak als drieledig. Ten eerste als initiatiefnemer, met als taak om de ziel van het geheel te bewaken. Ten tweede is hij organisator en ten derde uitvoerder. Met name op dat laatste vlak wil hij steeds verder terugtreden. Lisa, niet langer betrokken bij de PopUpKerk, ziet daar een uitdaging, omdat Rikko dan de stap van charismatisch leider naar faciliteerder moet maken. Rikko ziet deze moeilijkheid wel bij zichzelf, maar is van mening daar ook een stap in gezet te hebben. Als pionier, vol startenergie, probeerde hij steeds een nieuw concept uit. Dit veranderde aan het einde van 2018. Toen zijn droom van een kerkcafé niet bleek te werken, zag hij in dat het tijd was voor meer structuur.

Vijf weken lang werden de koppen bij elkaar gestoken in besloten PopUp samenkomsten, met de mensen die zich aan de PopUpKerk gecommitteerd hebben. Hierin is weer een nieuwe manier van besluitvorming zichtbaar, wijzend op het pragmatisch improviserende karakter hiervan. Bovendien zijn er geen formele leden, maar duidt dit overleg met regelmatig betrokkenen wel degelijk op informeel onderscheid en pseudo-lidmaatschap. Op deze gemeenschap zal later ingegaan worden in het desbetreffende hoofdstuk. In deze bijeenkomsten werd besloten een maandcyclus te gaan gebruiken voor het inhoudelijke deel van de samenkomst. Rikko ziet hierin een belangrijke stap naar het opzetten

¹³ Interview met Simone, 3 april 2019

¹⁴ Idem.

van meer structuur, waardoor de PopUpKerk minder afhankelijk is van hem. Zo wordt hij idealiter parttime professional, om, naar hij zelf zegt "te inspireren, finetunen en te coachen"¹⁵, in een dienende rol, zoals zichtbaar in de Emerging Church (Packard 2011, 111).

De maandcyclus bestaat uit vier zondagse samenkomsten. In de eerste neemt Rikko het inhoudelijke deel zelf voor zijn rekening. Hij houdt dan een tafelrede, een overdenking over het maandthema. De tweede en de derde week zijn open voor invulling door anderen. In de tweede week draait het om een ervaringsexperiment en in de derde week om een gespreksvorm over het onderwerp. Rikko ondersteunt hierin met theologische kennis het ontwikkelen van een idee in de voorbereiding, maar heeft tijdens de bijeenkomst geen rol. In de vierde week verzorgt Johannes de wrap-up, een terugblik in columnvorm. De praktijk van deze cyclus zal uitvoeriger beschreven worden in het volgende hoofdstuk.

Andere vaste elementen zijn het openen van de samenkomst met het brood breken en het afsluiten met een toast met wijn. Ook die elementen zijn verder gestructureerd, zodat daar geen voorbereiding in hoeft te zitten. De broodplank en wijnkaraffen zijn voorzien van een tekst die op het desbetreffende moment voorgelezen wordt door de organisator van de samenkomst. Daarnaast is samen meegenomen eten delen altijd al het vaste hart van de PopUpKerk geweest. Hiermee krijgt de PopUpKerk steeds meer structuur.

Het anti-institutionele karakter is met name zichtbaar in de zin van afwezigheid van een formele organisatie. Op informele wijze en binnen het experimentele karakter van de *improvising church* wordt echter wel degelijk structuur gecreëerd, of nauwkeuriger, geëxperimenteerd met structuur. Met deze eigen wijze van omgaan met structuur, onttrekt de PopUpKerk zich, zoals de Emerging Church, aan de dwang van isomorphisme.

In deze eigen omgang met structuur is de PopUpKerk sterk afhankelijk van de vrijwillige inzet van de 'kerngroep' die heeft besloten zich aan deze gemeenschap te committeren. In deze afhankelijkheid is tevens de Pro-Am revolutie zichtbaar. De verantwoordelijkheid van een traditioneel professionele taak, die van het voorbereiden van een samenkomst, komt bij vrijwillige amateurs komt te liggen. Deze groep en haar grenzen zullen nader beschreven worden in het kader van gemeenschapsvorming.

Zoals in het openingsvignet beschreven, vindt de invulling van de planning plaats op basis van eigen aanmelding, simpelweg bij het rondgaan van een papiertje. Die planning werd direct tot aan mei gevuld. Gaten die in juni vielen werden na een oproep in de WhatsAppgroep op die manier gevuld. Hieruit blijkt het *Do It Yourself* sentiment (Gibbs en

¹⁵ Interview met Rikko, 9 april 2019.

Bolger 2005, 155) van een groep die actief samen kerk, op een nieuwe manier, wil vormgeven. Hierin is een hoge mate van agency van het individu zichtbaar. Het individu kan een samenkomst vormgeven hoe, en wanneer, hij zelf wil. Religieuze individualisering fungeert in de PopUpKerk, net als in de Emerging Church, dus niet als passieve *client religion* (Hollinghurst 2010, 52-56). Haar insteek is actiever. Het individu wordt ruimte gegeven om verantwoordelijkheid te nemen.

De praktische gang van zaken om deel te worden van deze kerngroep die de gemeenschap draagt toont zowel de openheid, als de nog cruciale rol van Rikko. De concrete situatie van Sem en Sanne is illustratief. In de periode van de dataverzameling waren zij nieuw en kwamen zij twee keer. Simone gaf, sprekend over hen, direct aan dat als iemand een paar keer komt en relaties aangaat, dat die persoon dan deel is van de gemeenschap. Rikko speelt hierin een rol door te zoeken naar een moment om te vragen naar hoe ze in hun bezoek aan de PopUpKerk staan, of ze graag af en toe komen kijken of de gemeenschap mee willen dragen. Daarin wil hij niet te vroeg en opdringerig zijn. Sem en Sanne hadden die opdringerigheid bij andere kerken ervaren en waardeerden juist de ruimte die ze in de PopUpKerk kregen. Anderzijds wil Rikko ook niet te laat zijn met mensen de kans geven om verantwoordelijkheid te nemen. De behoeften van het individu zijn dus leidend in het wel of niet committeren.

Die ruimte voor het individu is tekenend voor de PopUpKerk, aldus Rikko. De eerder beschreven structuur is daarin een middel om die verantwoordelijkheid draagbaar te houden. Zoals in de volgende hoofdstukken zal blijken, zijn betrokkenen bij de PopUpKerk veelal intensief maatschappelijk betrokken. Om rekening te houden met deze doordeweekse drukte, bieden de vaste elementen een structuur die weinig voorbereiding behoeft voor ondernemende Amsterdamse dertigers. Rikko noemt het daarom een *no performance* kerk.

Concluderend is de manier van organiseren gebaseerd op deconstructie van het meta-narratief van een effectieve, geïnstitutionaliseerde kerk. In plaats daarvan ligt de nadruk op de waarden van het improviseren en bijbehorende flexibiliteit, die, pragmatisch onderhandelend met noodzakelijke structuur, een conditie van ruimte en verantwoordelijkheid voor het individu scheppen. De *no performance* kerk biedt het individu ruimte voor persoonlijke inbreng, wanneer dat hem schikt, zonder de ondernemende Amsterdammer veel voorbereiding te vragen. Hoe de samenkomsten in deze *no performance* kerk er praktisch uitzien, zal uiteengezet worden in het volgende hoofdstuk.

3.3 De praktijk van samenkomen: Eten, lezen, leven

Rikko vatte wat in de PopUpKerk gebeurt in drie woorden: eten, lezen, leven. Zoals bleek in de beschrijving van het concept PopUpKerk, wil deze gemeenschap het begrip 'kerk' opnieuw uitvinden, door op een nieuwe manier op zoek te gaan naar de relevantie van christelijke teksten en tradities. Niet door beter te lezen, de postmoderne kritiek op woorden weerspiegelend, maar in nieuwe vormen. Het gaat daarbij om orthopraxis, het juiste doen, in plaats van om orthodoxie, het juiste geloven. Hoe aan deze gedachten vorm wordt gegeven in de praktijk zal centraal staan in dit hoofdstuk, dat de zondagse samenkomst zal doorlopen, verweven met de betekenis die aan verschillende elementen gegeven wordt.

De PopUpKerk komt iedere zondag samen in MidWest, een oude basisschool in Amsterdam West, die is getransformeerd in een hippe verzamelplaats van werkruimtes voor maatschappelijk betrokken ondernemers. Rikko en zijn vrouw Joanne huren hier een lokaal als werkplek. Naast een wand van boekenkasten, gevuld met theologie, staan hun bureaus. Verder staan in het lichte lokaal nog vier werkplekken die onderverhuurd worden. In het grote raam staat Rikko's poging om zelf port te maken. Het centrum van het lokaal wordt gevuld door een grote vierkante tafel, die het hart van de PopUpKerk vormt. Na enkele omzwervingen is dit de plek waar sinds 2018 de gemeenschap samenkomt, omdat het simpelweg gratis en praktisch is.

Omdat op zondag de werkplekken gesloten zijn, hangt aan de deur een papiertje met het nummer van Rikko, om hem te bellen om de deur op te doen. Dit wordt als groot nadeel van deze locatie ervaren, omdat dit het zijn van een open gemeenschap bemoeilijkt. Eenmaal boven aangekomen begroeten mensen elkaar met een knuffel en wordt het meegebrachte eten tevoorschijn gehaald en op tafel gezet. Dit zijn veelal salades, sapjes, brood, hummus en taart; zonder dat dat uitgesproken is, allemaal vegetarisch. Hoewel het officieel elf uur begint, blijft men binnendruppelen, tot de organisator vaak rond half twaalf het woord neemt.

Het aantal aanwezigen varieert tussen vijf en maximaal twintig. Dit kleine gezelschap is fundamenteel voor het karakter van de PopUpKerk, dat draait om relaties. Hoewel sommigen van mening zijn dat het concept meer mensen verdient, deelt men de overtuiging dat juist dit kleine gezelschap de kracht van de PopUpKerk vormt. Dit kleine gezelschap betekent ook dat aanwezigheid nooit anoniem of passief kan zijn. Hierin verzet de PopUpKerk zich tegen verondersteld passief consumentisme in andere kerkvormen. Toch kiezen sommige PopUppers er soms voor niet naar de samenkomst te komen, wanneer zij geen behoefte hebben aan deze mate van intensieve participatie. Men komt dus veelal naar de

PopUpKerk wanneer dat past in de agenda en aansluit bij behoeften, wat de ruimte voor het religieuze individu toont.

Wanneer iedereen zit, opent de organisator de samenkomst met het breken van het, vaak zelfgebakken, brood. Dit gebeurt met het lezen van de maandspreuk, die op de broodplank geschreven is. Deze varieert van maand tot maand in zijn christelijke karakter, afhankelijk van de bedenker. Het breken van het brood is, samen met het afsluiten met het toosten met wijn, het enige element dat altijd aanwezig is geweest in de samenkomst. Daan noemt het daarom ook wel het enige heilige huisje. Over het breken van het brood stelt Rikko: "Dat is het heiligste gebaar ongeveer dat een kerk heeft, waarvan wij zeggen: "Het mag heilig zijn, maar dat betekent niet dat je er niet mee mag spelen, je moet er misschien juist wél mee spelen om te zien wat er voor kracht in zit"¹⁶". In die zin wordt er gespeeld met de betekenis, die in het concept PopUpKerk mag verschillen per persoon. Sommigen maken expliciet de connectie met het avondmaal, maar bijvoorbeeld Femke vindt, zichzelf als atheïst typerend, betekenis in de herinnering aan het zelfgebakken brood vroeger thuis. De connotatie van verbinding wordt echter gedeeld. Het delen van brood wordt gezien als een fysiek symbool van gemeenschap.

Dit vrije karakter is ook zichtbaar in de omgang met het brood. Eens werd het brood dat ik mee had genomen, dat de avond van tevoren over was gebleven, gebruikt. Een andere keer werd boterkoek gebruikt, toen de broodbakker zich verslapen had. Daan, als theoloog, grapte hierbij over blasfemie, waarop Rikko, typisch voor de speelse omgang met traditie, gevat reageerde: "Blasfemie? Jezus werd gekruisigd voor blasfemie, dus dan zijn we op de goede weg!". Dan wordt het brood doorgegeven, scheurt iedereen een stukje af en eet dat, waarmee de maaltijd geopend is. Tijdens het delen van het meegenomen eten wordt er gekletst. Dit is een belangrijk moment van ontmoeting. De week wordt gedeeld, van zorgen over werk tot een mislukte date. Tot zover het eerste element van de drieslag: eten.

Als de meesten zijn uitgegeten neemt de organisator het woord voor een stiltemeditatie, om tot rust te komen en "te ervaren dat je meer bent dan een hoofd". Al ademend, "Je kunt het niet fout doen, het is gewoon ademen", aldus Johannes, wordt het lichaam stap voor stap doorlopen. Net als bij het eten is lichamelijke belangrijk, het fysiek voelen.

Dan breekt het inhoudelijke deel aan, het lezen uit de drieslag. Dat begint altijd bij de bijbeltekst vanuit een internationaal katholiek leesrooster. Velen geven aan dat dít het voor

¹⁶ Interview met Rikko, 14 februari 2019.

hen tot een kerk maakt. Desalniettemin is de centrale positie van een bijbeltekst niet onomstreden. Onder meer Joella gaf aan dat de PopUpKerk meer mensen zou trekken wanneer ook andere wijsheidsgeschriften behandeld zouden worden. Narda en Femke bevestigen, als expliciet niet-christen, dit beeld. Er zijn eerder meer mensen zonder kerkelijke achtergrond geweest. Uiteindelijk stuitte zij toch op deze bijbelteksten en haakte de een na de ander af, naarmate de groep die overbleef daarmee ook steeds meer een kerkelijke achtergrond had. Toch wordt aan de bijbeltekst vastgehouden, als kern van het concept en gewaardeerd door het grootste deel van de betrokkenen, met een kerkelijke achtergrond. In de analyse van de gemeenschapsvorming zal dieper ingegaan worden op deze gedeelde achtergrond.

De omgang met deze bijbeltekst staat echter lijnrecht tegenover een conventioneel begrip ervan, en vormt het hart van de verandering in betekenis van kerkzijn in de PopUpKerk. Waar de kerk traditioneel de waarheid in pacht had, omarmt de postmoderne PopUpKerk het vraagteken. Relevantie wordt, postmodern geïnspireerd, gezocht in een contextgebonden micronarratief; zoekend naar relevantie. Hierover stelt Johannes: "We lezen wekelijks uit bijbelteksten, maar wat betekent het nu voor mij, hier in Amsterdam, op mijn werk, of in het verkeer? Dat heb ik vroeger wel gemist. Die brug werd niet geslagen, omdat die werelden zo gescheiden waren. Bij de PopUpKerk komt het allemaal samen en dan wordt het heel interessant.¹⁷"

De nadruk ligt hiermee dus op orthopraxis, het juiste handelen, het leven uit de drieslag, zonder dat een objectief correcte interpretatie wordt geclaimd. Het postmoderne wantrouwen tegenover de objectiviteit van woorden acht dat waarheidsbegrip onmogelijk. De PopUpKerk heeft daarom geen gedeelde theologie en is daarmee geen plek van leren, maar van conversatie. De PopUpKerk is dus een pluralistische congregatie te noemen, in de zin dat zij een sociale ruimte vormt, die directe interactie tussen mensen met religieus tegenstrijdige perspectieven en waardesystemen faciliteert en zelfs koestert. Er is ruimte voor onderlinge dialoog, maar ook breder, voor een interreligieuze viering van Pasen in een moskee en een vrijheidsmaaltijd met sprekers vanuit de grote religieuze tradities.

De uitwerking van de tekst verschilt per week in de cyclus. In de eerste week deelt Rikko zijn tafelrede, waarin hij het maandthema aansnijdt. Dit doet hij zittend aan de tafel. Hierin heeft hij zich zichtbaar gebaseerd op de kritiek die Thielicke (1965) levert op traditionele prediking vanaf de preekstoel. Deze kritiek wordt gedeeld in een gedachte van

¹⁷ Interview met Johannes, 6 maart 2019

Churchill: "*Architecture always wins*". Rikko stelt: "Je kunt nog zo mooi een dialogisch iets willen, als de architectuur van je bijeenkomst uitstraalt dat jij degene bent die het weet, spreekt dat altijd harder dan de inhoud van wat je zegt.¹⁸" De tafelrede is daarmee fundamenteel anders dan een traditionele preek, waar mensen vanaf de preekstoel iets geleerd wordt. Het is een aanzet voor conversatie.

De tweede zondag is het ervaringsexperiment, waarin het doel is in creativiteit voorbij het bereik van woorden te komen, door een zelfbedacht ritueel. Rikko's inspirator Suurmond (2009, 111) stelt over de verbinding tussen creativiteit en religie, in zijn werk 'Christen worden' dat creativiteit nieuwe dimensies van het leven laat opengaan. Zij helpt de horizon open te houden en dat is ook precies wat de kerk geacht wordt te doen. Deze verbinding wordt geïllustreerd in het volgende vignet en de bijbehorende foto:

In de bijbeltekst op het katholieke leesrooster hoort Jezus, omhuld door een wolk: "Dit is mijn geliefde zoon, luister naar Hem". Johannes legt de link naar het maandthema 'Spreek je uit' en benadrukt de kracht van woorden, in positieve en negatieve zin.

Jellie vertelt dat het Engelse woord voor omhullen *envelop* is. Met dit fysieke element kunnen we aan de slag. We krijgen een kaartje met een witte kant om iets positiefs dat ons ooit gezegd is op te schrijven en een krijtbordkant voor een opmerking die nog pijn doet. Na stilte en geschrijf, stoppen we de kaartjes in enveloppen. Het is de bedoeling om die enveloppen te verzegelen met was. Het smelten van de was in een soeplepel boven een kaars leidt tot hilariteit en duurt een kwartier, maar die tijd wordt genomen. De verzegelde enveloppen verzamelt Rikko onder een stolp, waarna ze een voor een geopend worden. "Simone, je kunt niks!" Johannes pakt een doek en veegt het uit. "Jou vertrouw ik". De negatieve kant wordt voorgelezen, uitgewist en dan wordt de positieve kant voorgelezen. Zo gaan we de kring rond.

¹⁸ Interview met Rikko, 14 februari 2019.

(Foto gemaakt door Esther, 17 maart 2019)

Het vignet illustreert de manier van omgaan met een bijbeltekst. Allereerst wordt een tekst over Jezus geïnterpreteerd naar relevantie buiten een religieuze context. Vervolgens wordt gezocht naar het fysieke element, dat een aanknopingspunt biedt voor een creatief ervaringsritueel, gericht op transformatie in plaats van informatie. Daarvoor is het proces cruciaal, zoals bleek uit de moeite die werd genomen voor het verzegelen met wax, terwijl dezelfde envelop een paar minuten later weer geopend werd. De foto toont deze poging tot het smelten van de was en de chaotische, speelse manier van omgaan met rituelen. Het laat het kleine gezelschap, de lichte ruimte en de gedeelde maaltijd zien en geeft een beeld van de intieme sfeer rondom de tafel. Omdat de poging van Rikko (staand) en mij met een soeplepel niet erg succesvol is, proberen links Linda en Alfard het ook met een theelepeltje. Deze foto toont zowel het praktisch, symbolisch aan de slag gaan, als het improviserende karakter ervan.

Zoals uit het thema, de kaartjes en het bestaan van de tafelrede blijkt, zijn woorden wel degelijk van belang. Hoewel de objectiviteit van woorden ter discussie wordt gesteld, zijn zij belangrijk om iets te delen. Dat is immers per definitie subjectief. De derde week draait dan ook om gesprek, om de vraag hoe dit thema in het leven van de aanwezigen speelt. Daarbij is openheid een belangrijke waarde, in een vertrouwelijke sfeer. Daan gaf aan die veiligheid belangrijk te vinden, de ruimte om te delen wat juist niet lukt, vanuit het idee dat er pas echt gemeenschap kan zijn als "gebrokenheid en verdriet op tafel gegooid kan worden"¹⁹. Daar is

¹⁹ Interview met Daan, 28 maart 2019.

volgens hem behoefte aan, want "De mensen bij de PopUpKerk zijn mensen die heel erg actief zijn op allerlei terreinen in het leven, een heleboel ondernemen en doen. Misschien dat de PopUpKerk in die zin een tegenwicht daarvoor is. Je hebt ook een plek nodig waar dat even niet hoofdzakelijk is, waarin je het juist kunt hebben over waarin je vastloopt²⁰".

In de vierde samenkomst van de cyclus deelt Johannes zijn wrap-up. In een columnvorm deelt hij gedachten die de afgelopen maandcyclus bij hem op heeft geroepen. Hij geeft inzicht in hoe hij afgelopen maand dit thema in de praktijk heeft geprobeerd te brengen. Dit biedt persoonlijke reflectie op de verschillende aspecten van het maandthema, die ook uitnodigt tot dialoog en het delen van ervaringen. De wrap-up is dus, net als de tafelrede, een aanzet voor conversatie.

Zoals vrijwel alles in de PopUpKerk dient deze cyclus meer voor het creëren van enig houvast, dan als een vast kader. In maart was er de eerste zondag van de maand geen PopUpKerk omdat Rikko een evenement organiseerde omtrent de noodzaak van relocatie van vluchtelingen. De tweede zondag kwam alsnog de tafelrede, over het belang van zorg voor het klimaat, echter ingekort om op tijd bij de klimaatmars te zijn.

Deze twee situaties illustreren de verwevenheid van religie en sociaal activisme, als belangrijk aspect van de orthopraxis. Christendom wordt, zoals in de *Emerging Church*, gezien als inherent politiek. Dit blijkt ook uit het boek *The Politics of Jesus* (Yoder 2002) waarvan Rikko aangeeft dat het de PopUpKerk gevormd heeft. Daarin wordt beargumenteerd dat Jezus een sociaal criticus, oproerkraaiër, drop out van de sociale ladder en bringer van een tegencultuur was (idem., 1). Deze verwevenheid resulteert echter in een spanningsveld tussen de PopUpKerk als plaats van motivatie of rust, voor mensen die ook doordeweeks al maatschappelijk al actief zijn. Over deze mensen en hoe zij gemeenschap vormgeven, zal het volgende hoofdstuk gaan.

Al met al is de praktijk opgebouwd rondom twee waarden: conversatie en ervaring. Aan de hand van deze waarden wordt de traditionele kerkdienst gedeconstrueerd. Vanuit een postmoderne bijbellezing draait de samenkomst niet langer om het collectief leren van een meta-narratief. In plaats daarvan biedt de nadruk op conversatie de ruimte om persoonlijke opvattingen en zoektochten te delen, in een samenkomst waarin ook het leven, de maaltijd, en het brood en de wijn worden gedeeld in een setting die dit ideaal weerspiegelt. Naast conversatie wordt, gericht op ervaring, in creativiteit gezocht naar hoe teksten, in een rituele vorm, meer zintuigen aan kunnen spreken dan het gehoor.

²⁰ Interview met Daan, 28 maart 2019.

3.4 De gemeenschapsvorming: De individuele ruimte om samen te zijn

Conversatie is het hart van de PopUpKerk. Het biedt ruimte voor dialoog en het uitwisselen van persoonlijke overtuigingen. Hoe verhoudt deze ruimte voor het individu zich tot het samen gemeenschap zijn? Deze analyse zal plaatsvinden in twee delen. Het eerste deel zal de gemeenschap van de PopUpKerk en haar karakteristieken beschrijven. Hierbij zal aandacht zijn voor de vraag hoe het open staan voor iedereen zich verhoudt tot dat wat onderling gedeeld wordt. Het concept post-christen zal hier als gedeelde factor optreden. Het tweede deel zal inzicht bieden in de dynamiek tussen individuele religiositeit en gemeenschap. Hierbij zal de analyse van Marti en Ganiel (2014) over gemeenschapsvorming in de Emerging Church als lens gehanteerd worden. Deze analyse biedt een conceptueel kader omtrent de termen strategische religiositeit, pluralistische congregatie en coöperatief egoïsme, dat dieper inzicht biedt in de dynamiek van gemeenschapsvorming in de PopUpKerk.

In haar nadruk op conversatie en openheid streeft de PopUpKerk ernaar van niet-gelovigen te leren, zoals verwezenlijkt in het PopUpDogma op haar website: "Zonder niet-gelovigen geen kerk. Als er geen niet-gelovigen meer onderdeel zijn van de PopUp wordt deze per direct opgeheven." Eerder waren enkele mensen die zichzelf bestempelden als atheïst nauw betrokken bij de PopUpKerk. Zij stuitten echter toch op de centrale positie van de bijbeltekst en haakten een voor een af. Op dit moment is nog maar een klein aantal van hen die zichzelf zo bestempelen indirect betrokken.

Rikko verzet zich echter tegen dit onderscheid zelf en noemt het een kerk van ongelovigen. Het christelijke verhaal is volgens hem zo dwars is dat iedereen zich afvraagt of hij dat nu écht gelooft en steeds iets nieuws ontdekt. Zo vervagen de grenzen van groepen. Dit gebeurt echter meer in deze visie dan in de praktijk. Zoals in het hieraan voorafgaande hoofdstuk beschreven, haakten mensen zonder christelijke achtergrond grotendeels af vanwege de bijbeltekst, wat wel degelijk de beleefde relevantie van het onderscheid aantoont.

Daan stelt dat de typering als kerk voor gelovigen en ongelovigen vooral verwelkomend is: "Misschien weet je niet eens wat beide dingen betekenen, maar het doet recht aan de uitersten en alles er tussenin²¹". Door deze uitnodigende interpretatie is Rikko dan ook niet teleurgesteld in het feit dat er nu vooral mensen met een kerkelijke achtergrond zijn. Nadat het kunstenaarscollectief *The Turn Club* op een zondag langskwam in de PopUpKerk en moeiteloos meedeed, stelde hij: "Dat waar ik bang voor was, dat je een

²¹ Interview met Daan, 28 maart 2019.

gesloten clubje wordt dat in eigen religieus jargon gaat praten, dat hebben we effectief bestreden. Daarvoor bestond die regel²²".

De huidige samenstelling van de groep is paradoxaal. De openheid wat overtuiging betreft resulteert door de centrale bijbeltekst in een groep met eenzelfde religieuze achtergrond. Zoals Marti en Ganiel (2014, 109) over de Emerging Church stellen: "De nadruk op diversiteit in perspectief betekent geen gericht zijn op diversiteit op het gebied van etniciteit, socio-economische of religieuze achtergrond, maar faciliteert ruimte voor strategische religiositeit". Allereerst ingaand op het eerste gedeelte van deze uitspraak, kent de PopUpKerk vooral mensen die Daan als "post-christen" zou karakteriseren. "Ik zeg bewust post en niet ex. Ex-gelovig is dat je er klaar mee bent. Post-gelovig is dat je eraan voorbij bent, maar dat het je niet loslaat. En in de praktijk zie ik dat de PopUpKerk daar een heel goede plek voor is²³". De PopUpKerk biedt hen wat Marti en Ganiel (2014, 76) noemen "christendom voor mensen die niet van christendom houden".

In het concept "post-christen" is een gedeeld achter zich laten van andere kerken zichtbaar. Zoals in de Emerging Church, zijn de mensen bij de PopUpKerk, gechargeerd, "ballingen, vluchtelingen en verschoppelingen van de gevestigde kerk" (Jamieson 2006, 69). Interessant is dat die kerken qua vorm ver uit elkaar liggen. Joella, Daan en Johannes komen bijvoorbeeld uit de evangelische of pinksterhoek, met haar moderne emotionele *worship*, terwijl Rikko's wortels in de traditionele vrijgemaakte kerk liggen. Wat deze twee stromingen delen is het duidelijke meta-narratief dat aangeleerd wordt. Hierover vertelt Johannes: "Ik leefde vroeger in een bubbel, waarin er een bepaalde waarheid was. Dat was het geloof, met heel veel aannames en dus een heel systeem van denkbeelden, wat aan elkaar gekoppeld was. Toen ik afstand nam van dat milieu, van die groep, toen klopte dat systeem niet meer met mijn omgeving, doordat ik in contact kwam met andere mensen die anders dachten. Wat ik heel tof vind aan de PopUpKerk is dat ze proberen om geloof en de maatschappij waar we nu in leven, om die bij elkaar te brengen²⁴". Dit bubbel-narratief, dat eerder ook in het verhaal van Rikko terugkwam, is een gedeeld thema dat uit verschillende interviews naar voren kwam. De daaropvolgende teleurstelling en het verlaten van die kerk wordt in Emerging Church terminologie *deconversion* wordt genoemd (Harrold 2011; Bielo 2009).

De huidige groep betrokkenen bij de PopUpKerk bestaat nu dus vooral uit post-christenen. Daarmee is het voornemen van het concept PopUpKerk, om met mensen van

²² Interview met Rikko, 9 april 2019.

²³ Interview met Daan, 28 maart 2019.

²⁴ Interview met Johannes, 6 maart 2019.

buiten de kerk te zoeken naar de relevantie van christendom slechts in bepaald opzicht verwezenlijkt. Het is in heel beperkte mate gelukt om mensen zonder christelijke achtergrond bij deze zoektocht te betrekken. Wanneer daarentegen de post-christenen die de conventionele kerk hebben verlaten daarmee worden gerekend tot stem van buiten de kerk, dan kan wel gesproken worden van het voorgenomen binnenstebuiten keren van de kerk. Deze post-christenen hebben samen een ruimte gecreëerd om zonder religieus jargon of religieuze veronderstellingen, te zoeken naar relevantie van christendom buiten de kerk. De hiervoor genoemde gemakkelijke participatie van *The Turn Club* weerspiegelt het slagen dit ideaal.

De PopUpKerk faciliteert de groep post-christenen in ruimte voor strategische religiositeit. Hun veelal gefrustreerde verlaten van conventionele kerken, waar geen plaats was voor hun kritische houding, resulteert in een zoektocht naar individuele religiositeit. Volgens het concept strategische religiositeit wordt religieuze identiteit samengesteld op basis van persoonlijke, strategische keuzes. Zo komt Karin af en toe bij de PopUpKerk, omdat ze de creatieve vormen ziet als toevoeging op de religieuze beleving in haar vaste traditionelere kerk. Zo heeft Simone een andere gemeenschap achter zich gelaten, voelt ze zich nu verbonden met Jodendom, viert ze op zaterdag de Sabbat en komt ze op zondag vaak naar de PopUpKerk. Zo stelt Femke: "Ik heb mijn uitingen op mijn eigen manier. Dat bezinnen dat doe ik soms ook lekker met mezelf. Ik heb niet de traditie om daar elke zondag bij een clubje te zitten, zoals de mensen die dat wel gewend zijn, van huis uit om naar de kerk te gaan, maar dat wil niet zeggen dat ik het niet fijn vind. Ik vind de vrijheid die de PopUpKerk geeft, dat ik er de ene keer wel en de andere keer niet kan zijn, heel fijn. Die flexibiliteit is ook mijn leven. Ik ga ook niet altijd naar dezelfde supermarkt."²⁵ De PopUpKerk maakt voor hen dus deel uit van een bredere, bewust samengestelde, individuele religieuze identiteit.

Deze illustraties tonen zowel het belang dat gehecht wordt aan ruimte voor het individu, als de behoefte aan gemeenschap. Marti en Ganiel (2014, 34) stellen dat elke religieuze zelf, zelfs een kritisch georiënteerde religieuze zelf, niet kan floreren zonder een gemeenschap. De kerngemeenschap, die zich heeft gecommitteerd aan de PopUpKerk, ziet dit belang in. Joella stelt over de PopUpKerk: "Ik voel me heel erg thuis in een soort religieus spirituele plek, waar ik eigenlijk helemaal mijn vertrouwen in kwijt geraakt was. Dat is wel heel bijzonder, het voelt als een cadeautje. De PopUpKerk voelt echt als familie."²⁶ Die familiariteit wordt niet gevonden in regelmaat, zo stelt Femke: "Misschien ben ik daar dan niet elke zondag, maar vind ik het wel fijn: zo'n goede familie waar je gewoon heel vaak, lief,

²⁵ Interview met Femke, 20 maart 2019.

²⁶ Interview met Joella, 25 april 2019.

fijn op bezoek wil komen. Maar je zit niet elke zondagochtend aan het ontbijt.²⁷" Volgens Rikko betekent het familie zijn dat je elkaar vertrouwt tot op een zekere hoogte en elkaar de ruimte gunt.

Marti en Ganiel (2014, 166) verenigen deze behoefte aan ruimte voor het individu en tegelijkertijd een behoefte aan gemeenschap in het concept coöperatief egoïsme: "de zeggenschap en bevestiging van het geïndividualiseerde zelf, waar tegelijkertijd verbinding, empathie en liefde voor anderen gekoesterd wordt." De strategische religiositeit en het zoeken naar familie verenigend, is dit coöperatief egoïsme zichtbaar in de PopUpKerk. Frans formuleert deze dynamiek als volgt: "Amsterdammers, die hebben hun eigen vrijheid lief. Die willen kunnen zeggen wat ze zelf vinden. Het moet vooral vanuit jezelf komen. Het idee van bij een gemeenschap horen, of dat nou een geloofsgemeenschap of een andere gemeenschap is, dat kan wel, maar voor zover dat voor jouzelf iets brengt. Dat individualisme, in Amsterdam, is heel ver doorontwikkeld."²⁸ Hierbij gaat het niet om een normatief begrip van egoïsme, maar om de analyse van het vormen van een groepsdynamiek rondom het postmoderne individu, zijn behoeften en overtuigingen.

Concluderend is de gemeenschapsvorming in de PopUpKerk diep geënt op religieuze individualisering. De ideële openheid resulteert door de centrale positie van de bijbeltekst, op postmoderne wijze geïnterpreteerd, in een groep van post-christenen, die vanwege hun kritische houding niet langer een plek vonden het meta-narratief van conventionele kerken. Als kritische individuen vormen zij een persoonlijke, strategische religiositeit. De PopUpKerk biedt hen een structuur, gericht op ruimte voor individuele overtuigingen, maar die tegelijkertijd een familie aanbiedt en zo coöperatief egoïsme faciliteert.

²⁷ Interview met Femke, 20 maart 2019.

²⁸ Interview met Frans, 26 februari 2019.

4. Conclusie en discussie

De PopUpKerk staat een kerkvernieuwing voor die niet gebaseerd is op beter lezen van de bijbel, maar, zoals Rikko stelde, zoekt naar andere vormen van kennis voor dieper begrip. Hij vond die in creativiteit, in de kunst, in het theater. Antropologisch onderzoek, strevend naar het weergeven van een *emic* perspectief, kan dan ook niet voorbijgaan aan dat type kennis. Daarom zal de conclusie opgehangen worden aan een *spoken word* dat Daan aanhaalde in een interview en dat de kern van de PopUpKerk raakt. Het heet *Church of Fuck-Ups* en is geschreven door de Droominee. Hoewel hij tijdens de dataverzamelingsperiode niet aanwezig was bij de PopUpKerk in Amsterdam, werd hij door anderen wel genoemd als betrokkene. Aan de hand van zijn *spoken word* worden de voorgaande bevindingen kernachtig samengevat, om vervolgens de stap te maken naar de theoretische implicaties.

Church of Fuck-Ups

*I hereby declare the church of fuck-ups
we are a silent disorder messed up
we don't have it all together
and are not ashamed to fail
we are all the same from G's point of view
there is no difference between me and you
I'm not going to judge you because i think/ sin different than you
we live in the same world broken
so we will love amongst those who need breaks
and won't use bibletexts to choke them
but speak up for marginalized for G's sake
we aren't perfect and not afraid to admit it
we find hope and roses in the shit
we are all uniquely formed and know that it matters
sacred and scared share the same letters
and we know deep in our soul that we are both
we make fun of marketingplans and growth
cause too much order and structure is a curse
we don't have to play church*

*or pretend and act a certain way
we're just undisciplined disciples
dizzy from this day and age
let there be no leaders and titles
no powergames or religious recitals
seeing kingdom grow and come
in a bottom up grassroots fashion
we rebel against signs and blunders
and find truth in beauty, awe and wonder
but even in wounded souls and torn hearts
we find the letters written from G'd
not in the bombardment of books
or the discomfort of critical looks
Lets cut ourselves loose from the ought-to-tiranny
Lets be devoted dissidents and provoke prophecy
unashamed of our deep messy spirituality
our unpredictable lives committed to the spirit of spontaneity
we are the church of fuck-ups
were Christ can be found in the midst
of burned-out believers and moral misfits
we are imperfect and unfinished
amen*

Door dit *spoken word* heen klinkt de postmoderne afwezigheid van een meta-narratief. De chaotische brokkenpiloten zijn losgesneden van de *ought-to tyranny* van hoe kerk te zijn en hoe te geloven. Dit resulteert in een onsystematische zoektocht van een "*Improvising Church*" (Bader-Saye 2006, 12). De PopUpKerk is een *silent disorder, messed up. We don't have it all together*. De *ought-to tyranny* deconstruerend, vindt de PopUpKerk ruimte voor innovatie, om te experimenteren met nieuwe invulling van wat het betekent om kerk te zijn.

Dit gebeurt ten eerste op het gebied van organisatie, zoals beschreven in hoofdstuk 3.2. De kern daarvan wordt geraakt in de derde strofe. Als tegenreactie op de megachurch worden *marketing plans and growth* afgewezen: *Too much order and structure is a curse*. Zo vindt deconstructie plaats van het meta-narratief van effectieve (kerk-)organisatie en isomorphisme. De PopUpKerk kent als *undisciplined disciples* geen formele organisatie. *Let*

there be no leaders is echter meer een wens dan realiteit. Rikko is informeel nog erg belangrijk, maar de nieuwe structuur van maandcycli is erop gericht meer *bottom up and grassroots* te worden. Daarmee komt de verantwoordelijkheid meer bij amateurs te liggen, waardoor individuen meer ruimte krijgen om naar eigen behoeften verantwoordelijkheid te nemen.

De praktijk van samenkomen, zoals beschreven in hoofdstuk 3.3, tekent zich af rondom de waarden van conversatie en ervaring. De bijbel wordt op postmoderne wijze niet langer gelezen als meta-narratief, waarmee de nadruk verschuift van orthodoxie naar orthopraxis. Dat biedt ruimte voor verschillende overtuigingen in conversatie, resulterend in een *messy spirituality*, die het individu op zijn eigen manier in kan vullen. Immers, *we won't use bibletexts to choke them*. Iedereen is namelijk een *fuck-up*. Transformatie gaat boven informatie, waardoor, de postmoderne beperktheid van woorden volgend, de nadruk ligt op ervaring. Met creativiteit en rituelen worden meer zintuigen aanspreken.

Wat betreft gemeenschapsvorming, die beschreven is in hoofdstuk 3.4, presenteert de PopUpKerk zich als kerk voor gelovigen en ongelovigen. In de praktijk zijn de betrokkenen vooral post-christenen, *burned out believers and moral misfits*. Zij komen in hun *unpredictable lives* en *spirit of sponteneity* naar de PopUpKerk wanneer het hen schikt. De conversatie biedt hen ruimte voor strategische religiositeit. Deze individuele strategische religiositeit enerzijds en de behoefte aan gemeenschap anderzijds worden verenigd in een dynamiek van coöperatief egoïsme.

Welbeschouwd bestaat het hart van de innovatie van de betekenis die aan kerkzijn gegeven wordt in de PopUpKerk dus uit twee verweven delen: postmoderniteit en individualisme. Allereerst is zij op een macroniveau op twee manieren geënt op postmoderniteit als verwerping van een meta-narratief (Lyotard 1984, xxiv). De eerste heeft betrekking op *wat* kerk is, en omvat het niet langer lezen van de bijbel als meta-narratief. De kerk verandert daarmee van een plek om collectief een meta-narratief te leren, naar een van actieve participatie in een conversatie over persoonlijke overtuigingen. Anders lezen vormt een andere kerk, biedt ruimte en vervaagt grenzen: de grens tussen het heilige en het profane, tussen gelovige en ongelovige en tussen kerk en maatschappij. Zo beïnvloedt theologie de materiële praktijk van post-seculiere antropologie. De tweede manier gaat over *hoe* kerk te zijn en deconstrueert het conventionele meta-narratief op dit gebied, zoals zichtbaar in de manier van organiseren, praktijk van samenkomen en gemeenschapsvorming van de PopUpKerk.

Op deze drie terreinen is de centrale positie van het individu beschreven. Die centrale positie lag al ingesloten in de gedachte waarop de PopUpKerk gebaseerd is en waarmee de empirische analyse opende: de gedachte om opnieuw te beginnen met het begrip kerk "op een manier waarvan wij denken dat die nuttig is, spannend is, relevant is, voor ons"²⁹. De PopUpKerk is ontworpen om behoeften en het individu heen. Zij floreert doordat de autonomie van het zelf benadrukt wordt in een ondersteunende gemeenschap (Heelas en Woodhead 2005). Deze zelf is een postmodern individu, dat op basis van deconstructie een strategische religieuze identiteit samenstelt. Concluderend geeft de PopUpKerk dus nieuwe betekenis aan kerkzijn door niet langer het collectief leren van een meta-narratief centraal te zetten. In plaats daarvan vormt zij een lege ruimte, die ingevuld wordt door het delen van individuele overtuigingen. Zo vormt het postmoderne individu het hart van de PopUpKerk en keert zij daarmee het concept 'kerk' binnenstebuiten.

De metafoer van het gouden kruis in de Notre Dame kan daarmee op twee manieren uitgelegd worden. Allereerst kan gesteld worden dat het postmoderne individu het gouden kruis vormt, dat als kern overblijft na het deconstrueren of 'wegbranden' van wat niet langer als "nuttig, spannend of relevant"³⁰ gezien wordt. Een tweede uitleg richt zich op de vorm van het kruis. Het christelijke meta-narratief vormt niet langer een antwoord, maar het beginpunt van een zoektocht en een vraag naar relevantie. In de PopUpKerk krijgt het begrip 'kerk' niet langer betekenis als plaats van definitieve of transcendente antwoorden, maar van een continue vraag naar hoe te leven. In die zin verzamelt de PopUpkerk zich rondom een gouden vraagteken.

Deze conclusies bieden nieuw inzicht op conceptueel niveau in hoe religie zich tot de bredere samenleving verhoudt. Volgens de definitie van Asad (1983, 240) is religie een dynamisch en innovatief concept, in onderhandeling met de omgeving. De nieuwe manier waarop de PopUpKerk het concept 'kerk' inkleurt onderstreept dit innovatieve, dynamische karakter. De onderhandeling met de omgeving vormt de essentie van deze innovatie. De bredere maatschappelijke processen van individualisering en ontwikkeling van postmoderniteit vormen niet slechts aanleiding voor vormelijke aanpassing, maar veranderen, zoals hiervoor beargumenteerd, het hart van de kerk en haar relatie tot het individu. In deze ver gaande onderhandeling ligt de unieke bijdrage van dit onderzoek.

Bovendien biedt deze studie inzicht in religieuze identiteit en haar complexiteit. Het toont hoe religie niet langer enkel beschouwd kan worden als structuur waar een individu deel

²⁹ Interview met Rikko, 14 februari 2019.

³⁰ Idem.

van uitmaakt, maar ook als deel van identiteit, dat bewust wordt samengesteld door het individu, op basis van strategische religiositeit. In een tijd waarin boekhandels vol liggen met boeken over boeddhisme en persoonlijke spiritualiteit is strategische religieuze identiteitsvorming interessant voor toekomstig onderzoek.

Door de PopUpKerk als onderzoeksobject te nemen, richt dit onderzoek zich op een pionierskerk die opgericht is met het oog op het experimenteren met nieuwe vormen om een kerk te zijn die aansluit bij deze samenleving. De conclusies gelden dan ook niet per definitie voor dé kerk in haar breedte. Voor toekomstig onderzoek is het interessant om te onderzoeken hoe de concepten strategische religiositeit en coöperatief egoïsme spelen in meer traditionele kerkvormen, aangezien ook zij zich te verhouden hebben tot de postmoderne conditie.

Vanwege het experimentele karakter van de PopUpkerk, zou het ook interessant zijn om longitudinaal onderzoek te doen. De huidige bevindingen zijn met een veldwerktijd van tien weken een momentopname. Het experimenteren met vormen maakt dat de PopUpKerk er over een jaar heel anders uit kan zien. Er kunnen nieuwe betrokkenen zijn en er zouden mensen afgehaakt zijn. Het zou interessant zijn om hen te spreken. Toekomstig onderzoek zou zich daarom kunnen richten op longitudinaal onderzoek naar pionierskerken.

Literatuur

Asad, T. "Anthropological Conceptions of Religion: Reflections on Geertz." *Man* (1983): 237-259.

Asad, T. *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1993.

Beckford, J. "Postmodernity, High Modernity and New Modernity: here Concepts in Search of Religion." In *Postmodernity, Sociology and Religion*, edited door Flanagan, K. en Jupp, P.C., 30-47. New York: St. Martin's Press, 1996.

Berger, P. L. *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Grand Rapids: Eerdmans, 1999.

Bielo, J. "The 'Emerging Church' in America: Notes on the Interaction of Christianities." *Religion* 39, no. 3 (2009): 219-232.

Bielo, J. *Emerging Evangelicals: Faith, Modernity, and the Desire for Authenticity*. New York: New York University Press, 2011.

Bowie, F. *The Anthropology of Religion: An Introduction*. Malden: Blackwell Publishing Ltd, 2006.

Bowie, F. "Anthropology of Religion " In *The Blackwell Companion to the Study of Religion*, edited door Segal, R.A., 3-24. Malden: Blackwell Publishing Ltd, 2006.

Bruce, S. *God is Dead: Secularization in the West*. Oxford: Blackwell, 2002.

Callinicos, A. *Against Postmodernism: A Marxist Critique*. Cambridge: Polity Press, 1989.

Campbell, C. "Modernity and Postmodernity." In *The Blackwell Companion to the Study of Religion*, edited door Segal, R.A., 309-320. Malden: Blackwell Publishing Ltd, 2006.

Cannell, F. "The Anthropology of Secularism." *Annual Review of Anthropology* 39 (2010): 85-100.

Carson, D.A. *Becoming Conversant with the Emerging Church: Understanding a Movement and Its Implications*. Grand Rapids: Zondervan, 2005.

Casanova, J. "The Secular and Secularisms." *Social Research: An International Quarterly* 76, no. 4 (2009): 1049-1066.

Chia, L. "Emerging Faith Boundaries: Bridge-Building, Inclusion, and the Emerging Church Movement in America." (Ph.D. diss. The University of Missouri, 2011).

DiMaggio, P en Powell, W. *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: The University of Chicago Press, 1991.

Drane, J. "Editorial: The Emerging Church." *International Journal for the Study of the Christian Church* 6, no. 1 (2006): 3-11.

Droominee. "Church of Fuck-Ups". Geraadpleegd op Juni 14, 2019.

<https://www.kajvanderplas.nl/church-of-fuck-ups/>

Flood, G. *Beyond Phenomenology: Rethinking the Study of Religion*. London: Cassell, 1999.

Fountain, P. "Toward a Post-secular Anthropology." *The Australian Journal of Anthropology* 24, no. 3 (2013): 310-328.

Fuchs, S. en Ward, S. "What is Deconstruction, and Where and When Does It Take Place? Making Facts in Science, Building Cases in Law." *American Sociological Review* 59, no. 4 (1994): 481-500.

Ganiel, G. "Emerging from the Evangelical Subculture in Northern Ireland: A Case Study of the Zero28 and Ikon Community." *International Journal for the Study of the Christian Church* 6, no. 1 (2006): 38-48.

Gibbs, E. en Bolger, R.K. *Emerging Churches: Creating Christian Community in Postmodern Cultures*. Grand Rapids: Baker Academic, 2005.

Habermas, J. *Legitimation Crisis*. Boston: Beacon Press, 1975.

Habermas, J. "Modernity versus Post Modernity" *New German Critique* 22 (1981): 3-14.

Habermas, J. "Notes on Post-secular Society." *New Perspectives Quarterly* 25, no. 4 (2008): 17-29.

Harrold, P. "Deconversion in the Emerging Church." *International Journal for the Study of the Christian Church* 6, no. 1 (2006): 79-90.

Heelas, P en Woodhead, L. *The Spiritual Revolution: Why Religion Is Giving Way to Spirituality*. Oxford: Blackwell, 2005.

Hollinghurst, S. *Mission Shaped Evangelism: The Gospel in Contemporary Culture*. Norwich: Hymns Ancient and Modern Ltd, 2010.

- Hunt, S. "The Emerging Church and its Discontents." *Journal of Beliefs and Values* 29, no. 3 (2008): 287-296.
- Jamieson, A. "Post-church Groups and Their Place as Emergent Forms of Church." *International Journal for the Study of the Christian Church* 6, no. 1 (2006): 65-78.
- Labanow, C.E. *Evangelicalism and the Emerging Church: A Congregational Study of a Vineyard Church*. Surrey: Ashgate, 2009.
- Lambek, M. "Facing Religion, from Anthropology." *Anthropology of this Century* 4 (2012): 1-17.
- Leadbeter, C. en Miller, P. *The Pro-Am Revolution: How Enthusiasts are Changing Our Society and Economy*. London: Demos, 2004.
- Lings, G. "Unravelling the DNA of Church: How Can We Know That What is Emerging is 'Church'?" *International Journal for the Study of the Christian Church* 6, no. 1 (2006): 104-116.
- Lyotard, J. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press, 1984.
- Lyotard, J. *The Postmodern Explained*. Minnesota: University of Minnesota Press, 1993.
- Marti, G. en Ganiel, G. *The Deconstructed Church: Understanding Emerging Christianity*. New York: Oxford University Press, 2014.
- McKnight, S. "Five Streams of the Emerging Church." *Christianity Today* 51, no. 2 (2007): 35-39.
- McLeod, H. and Ustorf, W. *The Decline of Christendom in Western Europe, 1750–2000*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Murray, S. *Church after Christendom*. London: Paternoster Press, 2004.
- Paas, S. "Post-Christian, Post-Christendom, and Post-Modern Europe: Towards the Interaction of Missiology and the Social Sciences." *Mission Studies* 28 (2011): 3-25.
- Paas, S. *Vreemdelingen en Priesters: Christelijke Missie in een Postchristelijke Omgeving*. Utrecht: Boekencentrum, 2015.
- Packard, J. *The Emerging Church: Religion at the Margins*. London: FirstForumPress, 2012.
- Pagitt, D. *A Christianity Worth Believing*. San Francisco: Jossey-Bass, 2008.

- Payne, M. en Schad, J. *Life after Theory: Jacques Derrida, Toril Moi, Frank Kermode and Christopher Norris*. London: A&C Black, 2003.
- PopUpKerk. "PopUpDogma." Geraadpleegd op 21 december 2018.
<https://popupkerk.nl/info/dogma>.
- Rollins, P. *Insurrection*. New York: Howard Books, 2011.
- Suurmond, J. en Karalić, S. *Becoming Christian: Conversations*. Vught: Skandalon, 2009.
- Taylor, C. *A Secular Age*. Cambridge: Harvard University Press, 2007.
- Thielicke, H. *Lijden aan de Kerk*. Wageningen: Gebr. Zomer & Keunings Uitgeversmaatschappij: 1965.
- Tickle, P. *Emergence Christianity: What It Is, Where It Is Going, Why It Matters*. Grand Rapids: Baker Books, 2012.
- Trigg, R. *Rationality and Religion*. Oxford: Blackwell, 1998.
- Turner, B. *Religion and Modern Society: Citizenship, Secularization, and the State*. New York: Cambridge University Press, 2011.
- Weber, M. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Routledge, 2002.
- Webber, R.E. *Listening to the Beliefs of Emerging Churches: Five Perspectives*. Grand Rapids: Zondervan, 2007.
- Woodhead, L. "The Secularisation Thesis." Interview door Robertson, D.G. *The Religious Studies Project*, April 16, 2012. Transcript.
<https://www.religiousstudiesproject.com/podcast/podcast-linda-woodhead-on-the-secularisation-thesis/>
- Yoder, J. H. *The Politics of Jesus*. Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company, 2002.
- Žižek, S. "Dialectical Clarity versus the Misty Conceit of Paradox." in *The Monstrosity of Christ: Paradox or Dialectic?* Edited door Davis, C., 234-306. Cambridge: The MITPress, 2009.

Bijlagen

1. Interviewlijst

Interview met Rikko, 14 februari 2019.

Interview met Youstina, 24 februari 2019.

Interview met Frans, 26 februari 2019.

Interview met Johannes, 6 maart 2019.

Interview met Linda, 17 maart 2019.

Interview met Femke, 20 maart 2019.

Interview met Joella, 25 maart 2019.

Interview met Karin, 26 maart 2019.

Interview met Johannes van der A., 27 maart 2019.

Interview met Rikko, 28 maart 2019.

Interview met Daan, 28 maart, 2019.

Interview met Narda, 2 april 2019.

Interview met Simone, 3 april 2019.

Interview met Lisa, 3 april 2019.

Interview met Rikko, 9 april 2019.